ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

Ч. 12. ГРУДЕНЬ

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
V. Річник

ЧИСЛО 12 ГРУДЕНЬ 1933

ОБОЗ В ОСІННЮ НЕГОДУ

Анатоль Курдидик

ФРАҐМЕНТ

Грудневі дні. Пятнацять літ...
Прижмуруєте очі.
...і понад місто в сизій млі
в минулє серце скочить...

— он, попід залізничий тор
проховзуються стежі
і тепло всюди по хатах,
годинник бе на вежі...

То знов на Чортовій Скалі
стою на позірниці
: хтось йде — побіг — за кущ приліг
„Гальо"! — на варту кличу —

або ночую край смерік
на відтинку Сокільник
: ніч має в собі довгий рік —
часом хтось тільки стрільне!

А в день морозний сніг паде
і мрією лоскоче
і щось велике, щось нове
впихає сльози в очі...

„Гальо! Батерія — вогонь"!
...і рветься жах над лісом...
Ще нині в мозолі долонь
пече морозно крісом...

Спомин

Написав *Роман Антонович*

(Інж. А. Романенкові)

Серед поля біля Гусятина, по тому боці Збруча, стояв ешелон, навантажений вояками розброєної частини Української Галицької Армії. Всім дошкулював голод. Втомлені духом чекали, коли нарешті повезуть усіх у глибоку Польщу, за колючі дроти.

— — — — — — —

Двох стрільців відбилося від ешелону. Вони йшли до близького села, що виднiло по правому боці залізничого насипу, щоб там купити хліба.

Заходили звичайно до богатих хат — бо деж дістати хліба, як не в богатого?

Одначе всюди збували їх чимнебудь: або нема хліба, або сімя велика, челядь.

Прикро робилося стрільцям, коли на полицях бачили великі, круглі, випечені бохонці хліба.

Врешті зайшли до убогої, похилої хатини під дряною стріхою, щоби там спитати, у когоб то в селі ще можна дістати за гроші хліба.

Хозяїн в полатаній сорочці й босий називав ріжні обійстя богатих господарів — там якраз, де вони вже були.

Згодом сказав до своєї дружини, що поралася біля малого хлопяти, застібаючи йому свитину:

— „Жінко, в нас стоїть ще там у коморі один бохонець. Вріж половину та дай їм. Я був у війську й знаю як це".

Розжалобилась душа стрільців. Цей бідняга поділився з ними останнім бохонцем.

Вони з вдячности висипали на стіл усі гроші, які лише мали при собі, хоча дядько не хотів брати.

Мовчки вертали до ешелону.

Тяжко було на душі...

Гірка дійсність...

На власній, рідній землі свої, таки свої відмовляли українському воякові хліба. Відмовлялись продати хліба!

*
* *

Після полудня вештався кругом ешелона малий хлопчина, літ з сім, вісім. Він цікаво заглядав усюди, дивився на виблідлі лиця вояків у довгих шинелях.

— „Хлопчику, ти чого? Як звешся?" — питали його.

— „Та я Василько" — сказав.

— „Васильку, а чого ти тут так заглядаєш"?

— „Казали, що тут десь є українці".

— „Це ми, Васильку"! — відізвалися хором.

— „Я так і сподівався".

— „Звідкіля ти знаєш про це"?

— „Я знаю. Пані учителька мені це сказала. Знаю про все. Про Центральну Раду, про наших ворогів, що знищили нашу Україну, про наше військо. Все знаю".

Лиця вояків ясніли. На поблідлих щоках зявлялось життя, радісне хвилювання.

Всі обносили хлопя на руках, цілували, голубили й обдаровували, чим попало — книжки, сорочки, шинелі, наплечники — все, все віддавали хлопчині.

— „Бери, Васильку, бери! З нас і так здеруть"!

Дух радости огорнув усіх.

Про нас знають, ми живемо в малих діточих душах. Нас розуміють малі діти і будуть памятати про нас!

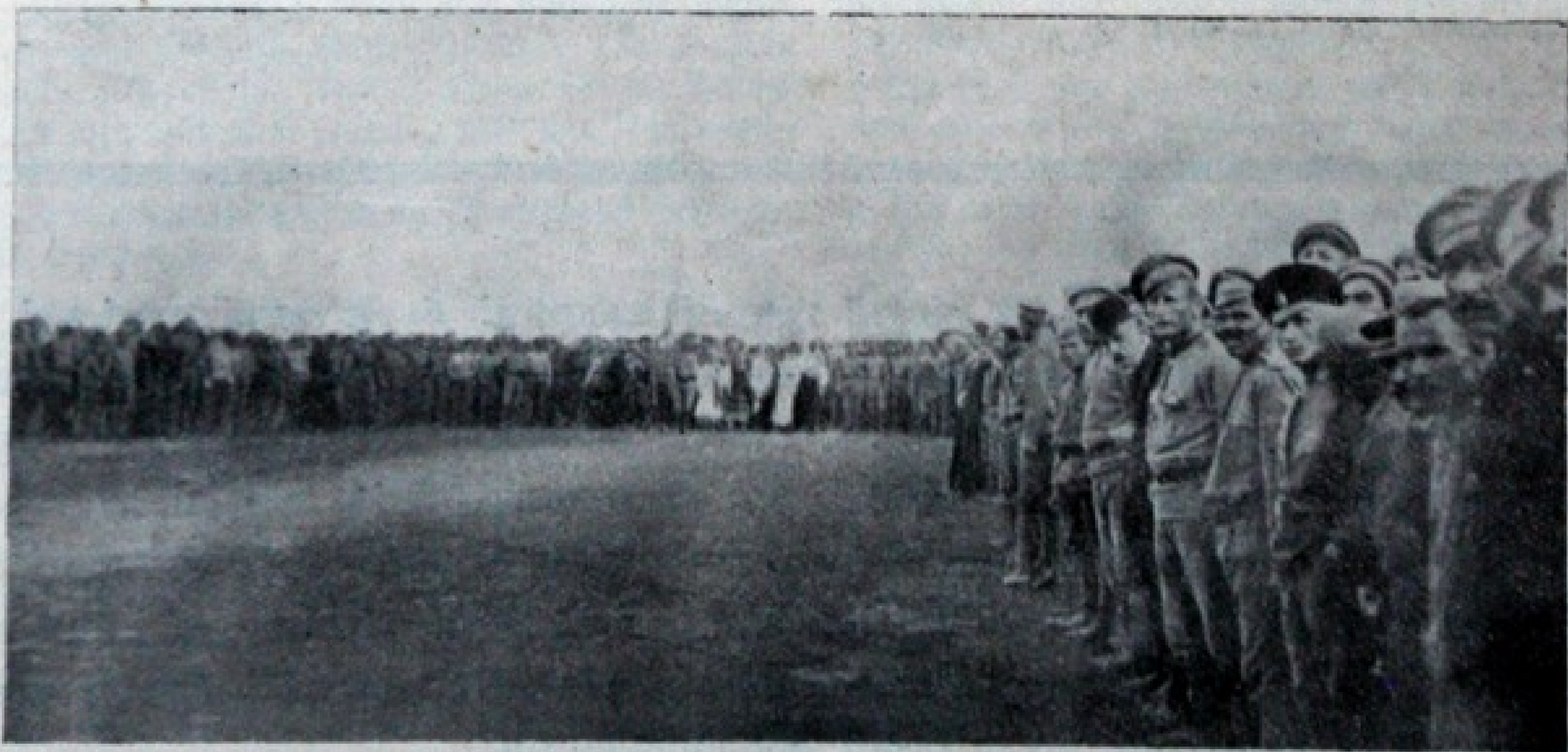
Рік 1918 на Буковині

Уривок зі споминів. Написав К.

Рік 1918 заскочив українців на Буковині мало приготованими. В Галичині вдалося зорґанізувати поважну силу вояків, вертаючих з ріжних фронтів. Та інакше було на Буковині. Наші вояки, розсіяні по ріжних фронтах, вертали дуже поволі. Кадри, що стояли в Чернівцях, рекрутувалися здебільша з румунів, а українці були незорґанізовані й національно мало свідомі. Румуни робили своє. Між нашими було безголовє. В одних цілковита дезорієнтація, в других байдужність, а очі інших зверталися на Галичину. В Чернівцях почали орґанізувати військову міліцію, бо інших частин, крім вишколу Українських Січових Стрільців, у Чернівцях не було. Кадри 41. і 22. полків розбіглися домів, розграбивши військові маґазини. Січові Стрільці дістали приказ від Галицької Начальної Команди відправитися чимскорше під загрожений Львів. Чернівці осталися тільки з міліцією, на яку не можна було покладати жадних надій, і з горсткою Січових Стрільців, що осталися для звязку. Між ними був і я. Про якусь оборону Чернівців не було й мови. Тимчасом з півдня від румунської границі надходило в напрямі до Чернівців румунське реґулярне зійсько.

10. листопада 1918 р. в ночі опустили ми Чернівці тягаровим автомобілем. На автомобілі було нас около 12 стрільців, 1 машиновий кріс і кілька скринок ручних ґранат. Ми відступили до Жучки. Там і заночували. Слідуючого дня в ранці вернули назад в Чернівці й дійшли аж до ринку. Тут довідалися, що румунське військо вже в Народнім Городі. Не оставало нічого, як дефінітивно попращатися з Чернівцями. З Чернівців подались ми до Кіцманя. По дорозі зросло наше число до 25. В Кіцмані була орґанізована місцева міліція під командою поручника Ів. і ми увійшли під командування кіцманської округи.

Дня 13. листопада в ранці дістаємо приказ вибратися до Лужан на стрічу румунам. Нашою ціллю було держати контакт з ворогом. Ранком почали ми лагодитись в дорогу. Взяли з собою два скоростріли, кілька підвод з муніцією й провіянтом і під проводом четаря К. рушили в напрямі Лужан. Крім четаря К. були зі старшин ще хорунжий Д. і хорунжий М. Серед стрільців і старшин чудесний настрій. З Кіцманя дали нам підмогу й в людях. Нас вибралося небільше як 35 крісів і кількох скорострільців. Частина маленька числом, зате бодра духом і готова на все. Десь коло 11. год. перед пол. приїзджаємо до Лужан. В Лужанах, крім місцевих своїх міліціянтів не було нікого. Від населення довідуємося, що румуни вже в Жучці. Ми розкватирувалися у дворі коло двірця. Розставили варту й скоростріли дулами до гостинця, звідки й ожидали приходу ворога. Настало полудне. Стрільці готовилися до обіду. Я сидів у кімнаті з хорунжим М. і зашивав рукав від плаща. На дворі паршиво. Болото, падав дощ зі снігом і було досить зимно. Ми говорили про теперішне положення. Серед тої розмови ми навіть не звернули уваги, як відчинилися двері нашої кімнати. В дверях стояв лужанський селянин і сповістив нам, що на гостинці недалеко двірця бачив румунів. Дальше ми його не розпитували. Я навіть не памятаю, коли я взяв торбинку з набоями й вже стояв коло скоростріла. І справді. Румуни заскочили нас дуже непомітно. Приїхали з Жучки з 8. машиновими крісами на мотоциклях і уставилися в шанці коло гостинця звернувши дула скорострілів в напрямі двора, де ми були розташовані. Ми не ждали довго. Зараз привитали румунів скорострільним вогнем з Максима і Шварцльоза. Скорострільці були в нас знамениті, вояки старі, досвідчені. Румунам не подобався такий привіт і вони відступили за залізничу дорогу й отворили на нас вогонь з усіх своїх скорострілів. Ми всі були досить добре заховані у двірськім саді, так що ру-

Українське Народне Свято в IX-ій дієвій російській армії на румунському фронті, улаштоване в м. Роман (Румунія) 20. IV. 1917 р. головою укр. арм. ради IX. армії, сотником С. Білецьким.

муни стріляли богам у вікна. Наші держалися знаменито. На стрілецьких лицях можна було вичитати завзяття й відвагу. Перестрілка з початку рідка ставала чимраз живіша. Звідкись взялася й румунська піхота, котру ми спостерегли за залізничою дорогою. Видно надійшли десь від Прута. Румуни були в значно переважаючій силі. Їхня піхота почала зближатися до двора в розстрільній. Затарахкотіли наші скоростріли. Із скорострільців аж піт лився. Ми зачали відбиватися ручними ґранатами. Серед румунів замішання. Нас відділював від ворога тільки гостинець і кущі, посаджені кругом двірського саду. Румуни побачили, що нас тяжко видобути з нашої доброї позиції, обійшли нас з трома скорострілами з боку й почали обстрілювати густим скорострільним вогнем. Ми не могли рушитися й навіть не могли піднятися з землі. На нещастя зіпсувався нам ще один скоростріл. Румуни взяли нас в перехрестний вогонь. Серед стрільців настала паніка. Старшин не видно. Команду перебрав десятник Б. Скоростріл перекидувано з одної сторони на другу, там де грозила більша небезпека. В тій метушні зявляється між нами студент У., радить нам брати ручні ґранати і йти приступом на ті три скоростріли, що нас обійшли й що найбільше нам доскулювали. Не було часу довго роздумувати. Нас вісьмох, на чолі з У., з ручними ґранатами в руках, зайшли непомітно поза стайню, що нас відмежовувала від ворога й з криком „слава" вдарили на румунів. Один румун, що справив скоростріл проти нас, наложив життям, а пятьох піддалося. „Побіда"! — залунало в наших на устах. Здобули три скоростріли на мотоциклях й забрали 5 полонених.

Та на жаль не довго прийшлося тішитися побідою. Зачало смеркати. Густа мрака вкривала село й поля. Ми не мали перегляду, що ділялося кругом нас. Селяни донесли нам, що румуни окружають нас полем. Не оставалося нічого, як лагодитися до відступу. Приготовили підводи, ладували муніцію й скоростріли а решта стрільців завзято відстрілювалися охороняючи відступ. Що робити з полоненими? Десятник Б. дав мені приказ примістити полонених на підводі й рушати в напрямі Кіцманя. Я виконав це при помочі стрільця Л. й рушив з полоненими в дорогу. Нараз почули ми за собою страшний крик. Румуни впали до двора й зачали бити по звірськи тих, що не вспіли втечи. Я втікав чим скорше разом зі стр. Л. та з нашою добичею. Я розумів трохи по румунськи, приказав полоненим лягати у віз і не рухатися під загрозою розстрілу. Так добилися ми до Кіцманя й передали полонених в команді. Це було одиноке щастя, що ми мали цих полонених, як закладників, бо інакше румуни були би вистріляли, як „більшовиків" наших полонених, що попали їм у руки. „Більшовики", це румунська назва для українців, якою вони трактують нас ще й тепер. По нашій стороні було мало жертв. Убитих не було, один тяжко ранений (стрілець Г., що дістав 11 куль з ворожого скоростріла в ліву ногу) й двох легко ранених. В румунський полон попало 16. За те румуни мали кількох убитих й богато ранених.

Вечером зібралися недобитки в Кіцмані й там переночували. Слідуючого дня, 14. листопада, дістали ми приказ знову вирушити до Лужан. Ми дістали підмогу в людях. Десь коло полудня були ми вже в Лужанах на місці вчерашного бою. По румунах ані сліду. Видно зі страху відступили таки вчера вечером, бо не знали якими силами ми розпоряджаємо. Нас було знову лише горстка. Розташувались коло двірця й вислали стійки до Мамаївців. Через якийсь час дивимося: їде потяг. Ми звернули скоростріл проти потягу, бо думали, що то їдуть румуни й ми їх покропимо. Але на наше здивовання побачили ми у вікнах поїзду старшин Січових Стрільців. Вони почали махати шапками, аби не стріляти. Поїзд заїхав на двірець. Це вертала з Чернівців українська військова місія. Вони передали нам приказ галицької військової команди, що всяка воєнна акція на Буковині ліквідується. На два фронти тяжко воювати. Ми завагонувалися в той сам потяг і виїхали до Галичини. Зі сльозами в очах прощали Зелену Буковину, декотрі з нас на віки. Тим потягом дістався я до Станиславова, де стояв кіш У. С. С.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Кінчиться 1933 рік. Саме у місяці грудні повинні бути вирівнані всі розрахунки за рік минулий. Ми пригадували вже з початку жовтня ПТ. Передплатникам в окремому письмі про їхні залеглости, опісля вислали ще окрему пригадку при кінці цьогож місяця. Тепер прохаємо тих ПТ. Передплатників, що впродовж згаданих двох місяців не вирівнали рахунків, зробити це невідклично в перших днях грудня і дати тим змогу нашому Видавництву виконати також свої річні зобовязання супроти друкарень, складів паперу та авторів за гонорарі і тим самим уложити собі плян на черговий, то є VI-ий рік видавання.

Д-р Осип Ковшевич

Спомин.

Написав *Ф. Коковський*

Середнього росту, кріпка, заживна постать, палкі, чорні очі, що палали вогнем на все щиро зсміхненому обличчі, довгий козацький вус, військовий австрійський однострій штабового лікаря — оце ще й нині являється мені така картина на згадку про покійного д-ра Осипа Ковшевича.

Хто із Бережанців, а особливо із бережанських ґімназистів його не знав? Цеж, попри пок. катехита Михайла Соневицького, був найбільший добродій ґімназійної молоді. В його мож було все найти добру, сердечну пораду, в його часто-густо бував і останній порятунок для голодуючого ученика.

Сам парубочив ціле життя, а проте незвичайно любив дітвору та молодь, присвячував їй чимало свого серця, великого знання та часу.

Мені довелося пізнати із Покійником у перших роках нашого століття, коли то Покійник лічив (очевидно безплатно!) мене, тоді ученика 3-ої чи 4-ої ґімназійної. І якось так склалося, що Покійник полюбив мене, а я по своїй хворобі зачав заходити до його домівки.

Зразу очарував мене в Покійника богатий його збір нашої старовини, особливо козацької зброї, яким Покійник сердечно дорожив. Від зброї сходила розмова на нашу старовину й я зі здивуванням переконався, як богато знання в цій ділянці мав Покійник. Заохочений Покійником кинувся я до читання „Історичної бібліотеки“ та інших видань із нашої минувшини так з бібліотеки ґімназійної, як і з приватної д-ра А. Чайківського й аж по перечитанні цілої маси книжок зясував я собі, хто такий д-р Ковшевич та куди йдуть його прямування.

До його пізнання причинилася ще й ось яка подія. Було загально відоме в Бережанах, що під оглядом відношення до війська пок. Ковшевич є беззглядний, що він, як хто не каліка, або цілковитий хирляк, признає його при бранці здібним до військової служби. Якраз в тому часі ставав до бранки мій свояк, якого рідня хотіла конче звільнити від війська. Знали, що д-р Ковшевич мене любить та просто вимусили на мені, що я день перед бранкою пішов до Покійника просити за своїм свояком.

Покійник вислухав мене, усміхнувся, запитав, як цей свояк називається, а на другий день — признав його здатним до військової служби.

В який тиждень пізніше стрінув мене Покійник на місті та попрохав зайти до нього. Я зайшов і тоді Покійник став зі мною розмовляти та пояснювати у розмові, чому саме мимо мойого прохання признав цього мого свояка здатним до військової служби.

— Думаєш, — говорив Покійник — що нам вільно сидіти в неволі та держатися клямки цього, чи другого пана? Чи ти ніколи не застановлявся над тим, що прийде колись час, що й ми будемо потребувати війська для нас самих, що може колись опинимося в такому положенні, що кожна військово образована людина буде нам дорога? А ми що будемо мати? Просту, невишколену масу без проводу, без старшин та підстаршин! Ні! Обовязком кожного українця є військово вишколитися, щоби бути готовим, як прийде час“.

Д-р Осип Ковшевич

Зійшов відтак Покійник у розмові на чехів та поляків і прикладами показував, як вони підготовляються до майбутнього.

Ця розмова відтворила мені вічі, аж по ній зрозумів я все. А як я поділився враженнями із цеї розмови з гуртком найближчих товаришів, ми стали із великим одушевленням читати польську літературу цього напрямку (нашої тоді не було, а то ще й тепер не богато!), а особливо припали нам до смаку статті із вшехпольської „Теки“, що покликувала молодь, щоби вступала до військ займанщиків Польщі, щоби образуватися військово на всякий випадок.

У світлі вище наведених слів стало мені ясним, чому пок. Ковшевич так щиро та ревно займався орґанізуванням „Соколів“ та „Січий“ в Бережанщині, чому не щадив ні труду ні ґроша на ці орґанізації та довів їх до високого розквіту перед війною.

Тоді стало мені все ясне і я та деякі товариші (хоч тоді ще ґімназійні учні), стали по можности

та силам помагати Покійникові в цьому ділі.

Висліди праці Покійника були дуже гарні; у бережанському повіті основано тоді богато „Січий“ та „Соколів“, праця йшла в повному розгарі. А вже найгарніше розвивався бережанський „Сокіл“, якого творцем та духовим керманичем був д-р Ковшевич. Був час, коли бережанський „Сокіл“ вибивався на перше місце поміж бережанськими українськими установами, піддержував та розвивав національного духа у місті та по селах. В цих часах побіч Дра Ковшевича на першому пляні стрічаємо в бережанському „Соколі“ Дра Андрія Чайківського, пок. О. Івана Кордубу, пок. Олександра Дзюбу, Будзиновського, Брілля, Гриця Коссака та чимало із цих молодших, які відтак щедро заповнили ряди У. С. С. або У. Г. А.

Опісля прийшла війна, а із пок. Ковшевичем стрінувся я аж по розвалі Австрії. Вертаючи в листопаді 1918 зі Львова застав я Покійного вже на становищі команданта військових сил ЗОУНР в Бережанах. Дні й ночі працював Покійний без перерви над поладнанням всіх цих ускладнених справ, які доводилося переводити владі молодої держави. При тому не відмовлявся нести поміч хворим, виїжджав навіть на села, щоби рятувати селян перед тифом, що зачав тоді ширитися в Бережанщині. З початком січня 1919 Покійний заразився тифом лікуючи хворих селян в Потуторах, а за кілька днів помер сам наслідком цеї хвороби.

Похорони Покійного, на яких явилися масово селяни довколичних сіл, випали величаво. На гробі Покійного побудували Товариства Філія „С. У.“ та Охорони Воєнних Могил скромний памятник.

Думаймо про живих...

Написав *Федір Дудко*

(Фраґмент із роману „Мазепа“).

Десь на початку березня, над вечір, коли Мазепа з Войнаровським, вернувши з Коропа, скидали свої футра в ґардеробній батуринського замку, один із слуг близько підійшов до Войнаровського й тихо повідомив його, що сьогодні прибули із Пскова й дожидаються на Ясновельможного посланці від наказного гетьмана Мокієвського.

Мазепа почув.

— Якого наказного Мокієвського? Що брешеш? Обидовський у Лівонії наказним гетьманом, а не Мокієвський! — сердито поправив він*).

Слуга, спустивши очі, мовчав.

— Де ці посланці?

Служник, плутаючись в словах, пояснив, що вони від обіду чекають на його милість пана гетьмана в старшинській вартівні.

— Клич їх зараз до мене!

Ледве Мазепа переступив поріг свого ґабінету, як двері за ним відчинилися й до покою ввійшли сотник і два сотенні осавули.

Гетьман озирнувся.

— З чим добрим прибули, панове?

Сотник, тримаючи напоготові листи на своїй шапці, підійшов до гетьмана, вклонився в пояс і мовчки подав їх Мазепі. Листів було два: один від київського полковника Костя Мокієвського, другий від царя.

Мазепа взяв перший лист, подивився на печатку, розломив її й розгорнув письмо.

— Що, що? — раптом випростовуючись й бліднучи на обличчі, стривожено скрикнув він. — Боже мій! Андрію, ти чуєш — Обидовський помер!

*) Іван Обидовський, небіж гетьмана Мазепи, ніжинський полковник, жонатий зі старшою донькою Кочубеїв, Ганною. Прим. Ред.

Войнаровський на ході зупинився, здрігнувся всім тілом і, побілівши, як полотно, завмер на місці.

Тримаючи в тремтячих пальцях лист, Мазепа швидко дочитав його до кінця й широко перехрестився.

— Царство небесне йому й вічний спокій! Бідний Іван!... І у великому схвилюванні безсило сів.

Сотник озирнувся й простягнув руку до осавула. Йому подали шаблю й ще щось.

— Шабля блаженної памяти пана наказного нашого й китайка з його труни! — Зворушеним голосом сказав сотник, подаючи гетьманові шаблю.

Мазепа обома руками, побожно взяв її, вийняв до половини з піхви й поцілував у лезо.

— Боже, Боже мій!.. Візьми, Андрію! — струшуючи з повік сльозу, простягнув він шаблю Войнаровському.

Потім узяв із сотникових рук червону козацьку китайку, сумно похитав над нею сивою головою, урочисто поцілував і поклав на столі.

Другий лист був від царя. Ослабілими, неслухняними пальцями Мазепа розірвав пакет і почав читати.

Цар сповіщав, що дня 31-го Ґенуарія наказний гетьман козацького війська в Ліфляндії, ніжинський полковник і стольник Іван Павлович Обидовський „во ґрадє Псковє“ в Бозі спочив і просив, „даби Ґаспадін Ґетман, соображаясь со здравим разсудком, нє вдавался во многую печаль, памятуя, что в прімєнєнії чєлавєчєскава житія действуєт єдіно сіла Божія“.

— І як тепер бідну Ганну сповістити? — сказав Мазепа, сумно задумуючись і безрадно дивлячися поперед себе.

Войнаровський мовчки стояв коло стола з листом Мокієвського в руках. Сотник і осавули непорушно чекали на своїх місцях.

Але раптом гетьман стрепенувся й повернув голову до старшин.

— Дякую вам, панове. Ідіть і спочиньте по трудній дорозі. Завтра я вас покличу до себе й ми поговоримо про все.

Старшини низько вклонилися й мовчки вийшли.

Мазепа простягнув руку й узяв ще раз лист Мокієвського. Повідомляючи про смерть Обидовського, Мокієвський писав, що перебрав на себе команду над козаками й просив гетьмана уважно вислухати від старшин, яких посилає з листами, про всі ті нечувані козацькі кривди й наругу над козаками, які тут зазнають вони від служилого й посполитого люду московського.

— Злодії! — стиснувши щелепи, крізь зуби прошепотів гетьман, кинув лист на стіл і, швидко вставши, повернув голову до Войнаровського. — Зараз поїдеш до Ганни Обидовської в Ніжин і скажеш їй, що я буду в неї завтра. Перекажи їй від мене, що я її з дітьми візьму під свою особливу реймєнтарську оборону й протекцію. Візьмеш із собою Іванову шаблю й цю китайку. А сам я їду до Кочубеїв.

Гетьман заплескав у долоні.

— Ось на кого ми розтрачуємо свої сили й кому віддаємо в офіру наших найліпших людей! — крикнув він і сильно, з люттю стукнув стисненим кулаком по царському пакету.

Увійшов слуга.

— Сані для мене й осібно для його милости! — наказав гетьман.

Слуга вибіг.

* * *

Коли перша хвиля страшного враження від несподіваної вістки, яку привіз гетьман у Кочубеїв дім, перейшла, Мазепа подивився на заплакане обличчя Кочубейової з червоними, спухлими від сліз повіками й тихим сумним голосом заговорив:

— Може хоч ця свіжа могила навчить декого з нас дивитися іншими очима на речі й примусить нас призадуматися над тим, над чим ми ніколи не думали.

Увійшла заплакана Мотря, зупинилася в дверях, прислухалася до гетьманового голосу й тихо підійшла до його руки.

Мазепа, не встаючи з місця, поцілував Мотрю в чоло й продовжував:

— Може ті дорогі кістки в далекій землі чужого нам краю будуть увесь час нагадувати нам про всю марність заходів, якими дехто пробує будувати своє особисте щастя на шкоду загальному ділу.

Мотря постояла, прислухуючися, тихо відійшла й сіла.

— Але не будемо завдавати собі журби! — сказав Мазепа. — Цар у листі своїм цілком добре каже, що людське життя спочиває в руках Божих. Думаймо про живих, а не про мертвих. Ганну я не залишу без своєї опіки. Це я переказав їй через Андрія, про це прошу й вельможне панство їй сказати. Найліпше було-б для неї переїхати тепер сюди й жити під батьківською стріхою. Але я завтра буду сам у неї й поговорю про це. Раджу панству для охорони взяти з собою що найменше з десять козаків. Вовки тепер люті й жарту з ними нема.

Увійшов слуга й повідомив, що сані для вельможного панства суддевих подані.

Кочубейова, повернувши голову до гетьмана, перепросила його за те, що мусить із чоловіком залишити високого гостя, сказала, що Мотря, треба думати, буде досить розумною й ґречною, щоб гідно заступити матір, і встала.

Гетьман заспокоїв її. Ні, ні — він також зараз їде. У нього стільки ще ріжних справ є! Коли-б не ці справи, він разом з ними поїхав би зараз до Ганни. Хай панство йде одягатися. Він тільки випє свій токай і також виходить.

Коли Кочубей і Кочубейова вийшли, Мазепа швидко повернув голову до Мотрі. Вона нерухомо сиділа й великими очима пильно дивилася на нього.

— За півгодини я буду верхи на коні, — прошепотів він, — переїздити попри вали фортеці. Чуєш? Якщо маєш охоту, виїжжай назустріч.

Мотря на знак згоди кліпнула йому повіками.

Мазепа швидко ковтнув із пугара й встав.

А за хвилину гість і господарі вийшли разом з дому й разом сіли в сані. Гетьманські сані рушили перші з місця й швидко поїхали на Гончарівку, а Кочубейові, проїхавши трохи слідом за ними, завернули на Ніжин і сховалися в білій, обгорненій задумою, сніговій рівнині.

В тихому морозному небі моргали чисті яскраві зірки.

ВСЕВОЛОД БОЯРЕНКО

НА ФРОНТ

Скриплять колеса по рейках,
Мигтять стрілою села, ниви:
Я їду ген, в противний шлях,
У даль далеку, сіро-сиву.

В слід за рейками в сіру даль
Тікають спомини пещені
Із хвиль коханих... Смуток-жаль
Лишився тільки біля мене...

Покинув я тебе на час —
І сумнів душу коле терням:
Чи будеш вірна ти, дівча?
Чи може змінишся, чи верну?...

Рік в Холодному Яру

Написав *Юрій Горліс-Горський.*

(Докінчення).

Верхових коней відділ з собою не взяв. Умови нічного нападу на місто вимагали пішого ладу. Їхали на чотирьох тачанках і шести підводах, на які предбачувалося навантажити після нападу захоплену зброю. Зінкевич, Чорнота і я були на передній тачанці. Весняний шум великого лісу і зоряне небо розмріяли хлопців. Позаду на возах сумні тужливі пісні зміняли одна другу. Наша трійка мовчала і кожний зокрема обдумував подробиці нападу.

Кожний з нас мав своє завдання на чолі ґрупи з двацяти боєвиків. Зінкевич мав казарму караульної роти, яка мала переформовуватись на баталіон.

Чорнота мав ревком, военкомат і партячейку. Я міліцію і Чека. Обороняти місто мали 160—180 чоловіка озброєних, з них третя часть невійськових. Приймаючи під увагу боездатність одиниць кожної сторони (між іншим і значний відсоток „хоробрих Янкелів" в складі ворога), моральну перевагу нападаючого несподівано в ночі і розпилення значної частини оборонців міста по приватних мешканнях, — ми мали всі шанси на успіх. Гірше булоби, колиб червоні пронюхали про небезпеку, зосередились в трьох головних будинках, які нам треба було захопити і були на поготівлі. Але тоді мали через вікна „взяти слово" наші ручні і рушничні ґранати, яких ми мали поважний запас.

Всі вози тим часом обєднялися в гучній хвилі пісні, яка химерно відкликалася з околичних ярів.

„Ой щож бо то та за ворон..."
— — — — —
...Гей та поїдем панове молодці
У той лісок Лебедин...

Зінкевич перервав мовчанку: — Якщо би нас за залізницею зауважила яка частина, то змінимо напрямок. Переднюєм у Лебединському лісі, потім в ночі перекинемося до Капітанівського лісу і напад зробимо аж після завтра.

Ніхто йому не відповів.

А позаді розливалася далі пісня.

...„Гей, поховали пана отамана
в сиру землю глибоко..."

Чорнота обернувся і став на тачанці:

— До ста чортів вас з вашими похоронними піснями!

Пісня враз обірвалася, злякано ойкнувши по ярах.

Хлопці мить переварювали в своїх головах, чого це Андрій „всердився", але за хвилю сильний високий тенор затягнув вихилясто-веселого „Ченчика". Вози з свистом підхопили, злякавши задуму Холодноярського лісу.

Розбалакались і ми, обговорюючи думку Зінкевича.

Коли виїхали з лісу, пісні і розмови без всякого наказу зникли. Володіння Холодного Яру скінчилися. Починалося володіння „небезпеки".

Відділ посувався кроком, прислухаючись і розглядаючись. Грушківка лишилася з правого боку позаді. Замиготіли праворуч з далека світла Камянки і Косар. Ми наближалися до залізниці.

Відкинувшись на сидіння тачанки, дивлюсь на цятки світла у Камянці і споминаю час коли ми були там за „міліцію". Задуму перервав Андрій, торкнувши за ручку мого кінджала.

— Що, Юрку, Галя спімнулася?

Ти сьогодні і ту сорочку одягнув, що вона тобі вишила... Певно думаєш, що куля не візьме...

Він вгадав. В тій хвилі я споминав дівчину, яка попереджувала нас про небезпеку перед відходом.

В його голосі чулася доброзичлива насмішка, але „відгризатися" не хотілося. Спереду замаячіло світло будки на переїзді. Затримавши підводи, посилаєм вперед стежі. Перейшовши залізницю через якийсь час вїзжаємо у Бондурівський ліс. Обїхавши село Бондурівку, потім Красносілку, перед світанком отаборовуємось днювати у лісі поблизу Розуміївських хуторів.

Табор зробили в густому чагарнику далеко від доріг. Поснідавши салом та хлібом і давши їсти коням, ознайомлюємо весь відділ з метою маршу і подробицями операції. У вечорі підійдемо під місто з таким розрахунком, щоби впасти до його після півночі і до світу все скінчити. За провідника має бути місцевий повстанчий ватажок Кваша, який дав знати до Холодного Яру про прибуття транспорту зброї. Він має дожидати нас на цих хуторах, подавши заздалегідь прізвища трьох селян, де його можна буде найти.

Взявши з собою Оробка і одного козака, який добре знав тут місцевість і населення — іду розшукувати Квашу. Заходимо до садиби, яка стояла окремо недалеко лісу. Господар, який тесав щось на подвірі — запитливо придивляється до нас.

— Добридень, дядьку Степане! Немає у Вас „лісника з Бовтиша"?

Дядько Степан усміхнувся.

— Доброго здоровля! Ночував вчора у мене. Сьогодня у Гриця був — зайдіть — він вас зведе.

Заходимо до показаної господарем другої садиби і довідуємося, що Кваша і повстанець з під самого Ново-Миргорода — Дорошенко — ночували і удосвіта пішли до лісу. Де і як знайти їх — господар знає. Збираємось іти до лісу та в цей час господар затримав свій погляд на дорозі.

— Щось чуже їде. Сховайтеся но хлопці за клуню.

На дорозі видніла бричка, яка наближалася в нашому напрямку.

Підношу далековид. На бричці окрім візника, двох людей. Один у військовому, з крісом між

ногами. Непомітно виходимо на город і лягаємо за густою деревиною на окопі, над дорогою.

Коли бричка порівнялася з нами, вискакуємо на дорогу.

— Руки до гори!

Візник злякано стримав коні і всі піднесли руки. Відбираємо два револьвери, кріс, особисті документи, теку набиту совітськими грішми, директивами та обіжниками комуністичної партії.

В наші руки попався парторґанізатор Єлисаветського повіту — Пірко, який в супроводі начальника волостної міліції їздив по селах для організації партійних осередків. Оба Українці. Зрозумівши, з ким мають діло, начміл лепече про те, що його примусили служити, що він служив в Українській Армії, роспинається, доказуючи свою любов до „неньки України".

Пірко зблід, але тримає себе спокійно. Забираємо їх з бричкою до табору, пославши селянина, щоби сам привів Квашу на місце, де ми стоїмо.

На допиті начміл вивалює все, що знає, „сипле" Пірка, ратуючи себе. Візник — Молдаван, який постійно служив у начміла, „сипле" на обох, доказуючи свою непричасність.

Пірко пригноблено-спокійний відповідає неохоче. На запитання як він, Українець, може прикладати свою руку до терору і знущання над українським селянством, відповідає, що цього вимагає пролетарська революція, що він сам не погоджується з деякими заходами совітської влади, але як солдат партії — виконує її накази.

Порадившись з Зінкевичем рішаєм Пірка розстріляти, а начміла і візника звільнити перед виступом з лісу.

Проти цього обурюється Чорнота.

— Мусимо постріляти всіх. Зрештою, як хочете гратися у гуманістів — то візника можете звільнити. Тільки передтим відріжте йому язик і виколіть очі, бо він бачив коло цієї хати їх перестріли і пізнав хлопця, який був з Юрком. А у того в Розумівці батько і хата... Щодо начміла — то скоріш погоджуся відпустити Пірка як його. Пірко — чесний ворог, а це сволота.

Мене і Зінкевича підтримало ще кілька старшин, які були в складі відділу. Не можна вбивати без розбору!

Чи мало наших душею людей, під цей час обставини примушують служити у червоних! За візника вступився козак, якого він знав. Молдаван поклявся йому, що нічого нікому не скаже. В цей час до табору прийшли Кваша і Дорошенко.

Кваша підтримав наш погляд, натомісць його товариш погляд Чорноти, що начміла треба розстріляти.

За нами була більшість — рішення не змінили.

Поведінка його мені подобалася. Коли прийшли на невелику прогалину у лісі, питаю його чи не хоче написати листа комусь з родичів. Зпочатку попросив паперу і олівця, але потім махнув рукою.

— Най вже буде так. Знаєте, я передбачав, що це раніше чи пізніше може статися, але не думав, що мені так тяжко прийдеться розлучатися з життям. Я недавно одружився... Дружина очікує дитини і мені важко, що я її не побачу...

Пірко задумався, схилившися на дерево. Треба було кінчати, а мені було жаль цього ворога. Хотілося вернути його до табору і попросити, щоби його звільнили на слово, що він не буде більше нам ворогом.

Глянув на козаків. Хлопці тримаючи рушниці на поготівлі, дивилися на нас суворо-іронічно. В їх простих серцях інстинкт боротьби був сильніший. В боротьбі — жаль, зайва і шкідлива забавка. Відходжу на бік і даю знак рукою. Тишу розрубало три постріли.

Коли стемніло — виступаємо, звільнивши передтим начміла і візника, скермувавши їх до села у протилежний від нашого маршу бік.

Коло півночі ми вже стояли в балочці під Ново-Миргородом, дожидаючи поки зайде місяць і повернеться з розвідки Дорошенко. Коли повернувся — робимо коротку нараду. В місті спокійно.

На мості через річку, яка відділяла нас від міста, стоїть застава з кулеметом. Річку можна перейти в ріжних місцях, але покидати заставу не можна. В разі невдачі вона може перешкодити нам при відвороті. При вдачі нападу може перешкодити нашим підводам вїхати до міста по зброю.

Рішаємо, що Чорнота і Зінкевич зі своїми ґрупами перейдуть річку в брід і маючи за провідників Квашу і Дорошенка, дійдуть садами і огородами до цілі. Я зі своєю ґрупою підлізу до моста і по сиґналу з міста (червона ракета) атакую його і бігом поспішу до центру міста.

Обі ґрупи зникли в темряві. Підождавши якийсь час, ровами обабік дороги, підвожу свою ґрупу до самого мосту. Чути розмову застави, яка стоїть на самому мості. Хтось хрипливим голосом „мрійно" наспівує „яблочко". Напруживши зір, можна розглядіти похилені на поруччі сильвети червоноармійців. Плазуючи ровами, підкрадаємося зовсім близько.

Нараз над містом знеслася ракета і затріпотіла в повітрі кріваво-червоним світлом. У її відблеску стало видно постаті на мості.

— Мітька! Ш-тойто?! гляді — авось.

Тіні відділилися від поручів і скупчилися посеред моста.

Не було видно, але відгадувалося, що під цю хвилю очі і увага червоноармійців звернена на заникаюче вже червоне світло.

Підіймаю хлопців і без крику кидаємося на міст. Остовбуріла від несподіванки варта не зробила ні одного пострілу. Скинувши з мосту шість трупів і відтягнувши на бік наладованого „Максіма" — біжимо до центру міста. Над містом розсипалися рушничні і кулеметні стріли. Глухо вибухнуло кілька ґранат. Рвуться в будинках. Перед центральною площею нас зустрічає Дорошенко і через жидівські подвірря виводить до будинку Чека і Міліції. На подвіррі коло його метушня, приглушені крики. В темноті перебігають тіні людей, наладовуючи рушниці. Хтось в біллі зтягає по сходах кулемета.

Нас зауважують.

— Стой! кто ідьот! Т-а-а-в-а-р-і-щ-і! Бандіти здесь!

Розбившись на маленькі гуртки наближаємося.

— Кидай зброю!

Тіні впавши на землю — відповіли стрілами.

Подаю команду і півдесятка ґранат засичавши в повітрі запальниками — впали між невидимого ворога. Після вибухів — кидаємося вперед. Хлопці доганяють і переймають розбігаючихся чекістів і міліціонерів. Кілька з них вбігли назад до будинку, замкнувши двері. На подвіррі кілька лежить. Коло кулемета розтягнувся хтось в одному біллі і матроскій шапці, з „Мавзером" поверх сорочки.

Кинувши у вікна дві ґранати розбиваємо двері і вриваємося до середини. Кілька пострілів в пустій тьмі кімнати, кілька пострілів під фронтовими дверми і вікнами, які обсів з пятьма хлопцями Оробко і ми запаливши лямпи стали зносити і викидати на вулицю зброю.

Випустивши з льоху арештованих і захопивши з шафи і бюрка предчека таємне листування — поспішаємо до Зінкевича, бо під казармою ще чути стрілянину.

З перевулка вибігло кільканацять озброєних і побачивши нас — станули. — Таварищі! Єто міліція?!

Відповідаємо сальвою. Залишивши одного вбитого — „Таваріщі" розбігаються в ріжні сторони.

Стрілянина стихла всюди. Коло казарми застаємо обі ґрупи, бо Чорнота справившись скоріше, перейшов на ділянку Зінкевича. Всі вікна в казармі вибиті вибухами ґранат і кулями. Часть червоноармійців утікла через вікно в нижчому поверсі, затінене деревами і прибудівками, останні лежали на дворі, на сходах і в приміщеннях.

Хлопці виносили і складали на дорозі рушниці і набої. Зінкевич пустив зелену ракету і підійшовши до нас, оповів, що коли підійшли під казарму, то вартовий дав постріл і забігши до казарми — замкнув двері з середини. Довелося брати ґранатами. Розбуджені червоноармійці відкрили з вікон вогонь. Один козак був легко ранений. Очікуючи на підводи, обмінюємося враженнями з нападу.

Було якось весело від думки, що мимо того, що у місті було ще принаймні в два рази більше озброєних ворогів, як нас — ми були повними панами положення. Про те, що червоні можуть зібратися для контр-нападу — не могло бути мови.

Навантажуємо на прибувші підводи півтисячі рушниць, чотири кулемети, кількадесять тисяч набоїв і з піснями виїзжаємо з міста. На сході вже займався ранок.

Стали на спочинок в маленькому степовому сільці кільометрах у дванацяти від Н. Миргорода. Село було розположене в глибокій балці по обох берегах невеличкої річки. Рішено поснідати по хатах і з годину відпочити, бо і коні і люди були потомлені до краю. Червоних частин близько не було, Ново-Миргородський ґарнізон здоганяти не відважиться. Щоби „не обісти" тих кілька хат, що були на цім боці, Чорнота взявши половину відділу пішов з нею за річку. З ним пішли Кваша і Дорошенко. На цім боці зі мною, Зінкевичом і чотирма візниками з тачанок, було тридцять два чоловіка.

Поснідавши, поклалися ми трохи спочити. Дві ночі без сну — свого не дарували. Поснули всі не виключаючи і виставлених вартових.

За яких півтора години, до хати, в якій ми спали з Зінкевичом — впав зблідлий козак.

— Кіннота!

— Де?!

— Кругом села.

Вибігаємо з хати, до якої вже збігалися побуджені селянами козаки.

На обрію кругом села виднілася широка лава кінноти.

Через далековид приглядаюся до верхівців. Одягнені ріжноманітно, сидять на конях незграбно. Лише денеде можна було зауважити добре вимуштрованого кіннотчика. Мимо того положення було грізне. Ми були замкнені в балці в положенні абсолютно невигідним для прийняття бою. Про те, щоби прориватися з підводами не могло бути мови. На дорозі, по якій нам треба було відходити, виднілися на горі дві тачанки з кулеметами, зверненими в наш бік. Пробиватися пішки через лаву — кругом голі степи. Однако треба було на щось рішатися.

Зінкевич стояв розгублений безпорадно оглядаючи близький обрій. Постать цього ґен-штабовця виглядала досить смішно. Кладу йому руку на плече.

— Шкода, Гнате, що нема тут Чорноти. Він би напевно запитав, чи тебе в академії не вчили, що робити в такому випадку.

Гнат криво усміхнувся.

— Пропали... Надав нам чорт ставати тут на відпочинок! Можна було вже якось дотягнутися до лісів.

— Що можна було — то пропало.

Треба тепер щось робити.

— Командуй, Юрку, бо я став дурний зовсім. Мене прибило те, що з моеї вини загине стільки дорогих людей. Тай не привичний я до таких положень — ну що тут до чорта робити. Колиб Чорнота скоріш приходив, той щось придумає.

Часу гаяти нема що. Зібравши буваліщих партизанів — хвильку раджуся з ними. Вихід один. Посилаю Чорноморця за річку до Чорноти, щоби він не вів своїх людей на зеднання з нами, а залишився на місці, не викриваючи себе ворогові. Ми, набравши побільше набоїв і ґранат, з двома ручними кулеметами пройдемо садами і городами понад річкою, вздовж балки на край села і прорвавши ворожу лаву — підем балкою відтягаючи на себе увагу ворога. Балка кінчалася недалеко села. Коли ми підіймемся з балки на рівний степ, а ворог стягне лаву для переслідування нас — то Чорнота з своєю ґрупою вийде з села тим самим шляхом і піднявшись з балки — вдарить по кінноті з заду. Це не була кіннота призвичаєна до бою на коні і така несподіванка — мусить її розсіяти.

Тоді не зєднуючись і маневруючи так, щоби весь час тримати ворога під перехрестним вогнем — пробиватися до Капітанівського лісу.

Около восьми кільометрів голого степу!... Та все одно — іншого виходу нема.

Хлопці квапливо набивають набійниці, набирають набоїв в кешені, за пазухи, обчіплюються ґранатами, та ховаючись поза будівлями і клунями, поміж лозами понад річкою — виходять на кінець села.

Спереду, по обох схилах балки рідка лава кінноти. Розсипавшись у лозах — дали по них сальву. Один злетів з коня. Решта чвалом розбігаються в обі сторони здійнявши на ходу безтолкову стрілянину.

Перебривши річку виходимо з села і розсипавшись лавою, мірним кроком ідем вздовж балки. Позаду видно, як зпонад села збігаються в нашому напрямку верхівці.

З поворотом балки — губимо їх з очей. З кінцем балки виходимо на гору і орієнтуємося в положенні. Кіннота зкупчувалася вже по цей бік села і побачивши нас стала розвертатися густою лавою. Не затримуючись відходимо в напрямку невидного ще лісу.

Ворожа лава повільно посунулася за нами. Віддеглість все зменшувалася. Вже можна було розглядіти окремих кінноtчиків. Ідем в парі з Зінкевичем, який став цілком спокійний, але вперто не хотів брати командування в свої руки.

Оглянувшись, бачу, що ворожа лава затрималася і змикається в один густий ряд. Перед нею крутився на коні якийсь командант в червоному кашкеті, енерґічно вимахуючи шаблею.

Нема сумніву — готовляться до атаки. В цей час ми переходили високу межу маючи перед собою степову могилу-курган.

Затримую свою лаву.

— Ну, хлопці, буде атака. Кіннота „дерев'яна"... Як не злякаємся — то відібєм аж піря за нею полетить! А там Чорнота з того боку налякає.

Розположую хлопців перед курганом, легко загнутим півкругом, „з коліна", з кулеметами на обох крилах. Сам стаю в центрі.

— Не стріляти — поки не подам команду. Приготовте кожний ґранати. Як підскочать близько — кидати всім разом, по моїй команді. Візьми кожний на мушку одного верхівця і жди команди. Починаючи з лівого крила — два ціляються по людях — третій коня. Кулемети — по ворожих крилах.

На сонці замиготіли видобуті шаблі кінноти. Лава зколихнулася і з безпорядним криком стала чвалом наближатися. Оглядаю обличча хлопців. Нахмурені... Камінно-спокійні...

Живими в руки не дадуться... Але-ж... Трицять проти принаймеше — двохсот!...

Ритм серця з піднесено-скорого став задерев'яніло-спокійним.

Лава кінноти, яка неслася на нас повним чвалом, занервувалася, коли віддаль від цівок рушниць скоротилася до сотні кроків. Лад захитався від стримуючих коні. (Най другі скачуть вперед!)

Підпускаю ще кроків двацять:

— Вогонь!

Лава здрігнула викидаючи з себе поцілених коней і людей.

За хвилю центр атакуючої лави перетворився у кашу. Кіннотчики завертали коней, деякі в двацяти-трицяти кроках від нас.

— Ґранати!

Наша лава піднялася і пустивши три десятки ґранат — припала до землі. Ворожі крила, які сягали далеко поза нас, в цей мент вирвалися на одну лінію з нами підставляючи себе під криловий вогонь наших кулеметів. Коли розвіялися вибухи — кругом по степу розбіглася на всі сторони кіннота.

Колиб в цей час привітала їх ззаду вогнем ґрупа Чорноти! Але вона не давала про себе знати. Мимоволі в душу залазив страх — що з нею?

По степу бігали коні без верхівців. Бігали червоноармійці, які утратили коней. Атака коштувала червоних не менше як сорок чоловіка вбитих і ранених.

Не гаючи часу рушаєм далі, до лісу.

Кіннота, знову зібравшись, рушила вслід за нами. На обрії зявилися тачанки з кулеметами, які очевидно спізнилися обїжжаючи село дорогами. Підїхавши на постріл кіннотчики і тачанки засипали нас градом куль. За короткий час ми мали трьох убитих і двох важко ранених, які застрелились на наших очах, не бажаючи обтяжувати собою нас. За хвилю був ранений в литку Соловій. Перевязавши рану поверх одежі — продовжував строчити з „Люїса".

Затримавшись відганяємо вогнем тачанки перебивши в одній коней. З посеред ворога вирива-

Прапор, присланий грецьким вельможою Марокардетом „в знак великої пошани до війська запорожського". Коло прапору сот. Григорович-Барський. В бурці полк. О. Благодір. Серпень 1920 р.

ється вперед кілька верхівців і підскочивши досить близько, зіскакують з коней. Цільними стрілами „з коліна“ кладуть, одного за одним, трьох наших. Потім я довідався, що то були „братки“ — кубанські козаки. Юнак Мітя, котрий ішов поруч мене, підкосився і впав з широко відкритими заме, стиглими очима. Обернувшись, бачу, як червоноармієць в кубанці наладовує рушницю готовлючись до другого стрілу. Ставши на коліно беру його на мушку. Вбивник Міті падає навзнак. За кожне наближення ворог платить трупами, але й наша лава неустанно рідіє. Кіннота оточила нас широким кругом намагаючись відрізати від лісу, який вже виднівся. Знемогаючи від втоми і спеки проходимо під градом куль кільометр за кільометром. Один за одним впало два брати Отамасі. Впав з перебитою кістю в нозі Йосип Оробко. Затримую лаву і наказую двом хлопцям нести його — ліс вже недалеко. Йосип заперечуючо крутить головою.

— Ні-ні! Не можна, не треба... Рятуйтесь, хлопці, самі. Як зостанеться хто живий — вітайте Галичину.

Починаю вговорювати його, але Йосип підносить свого „Стаєра“ і пострілом в скрань — припиняє розмову.

З наближенням лісу ворог насідає сильніше.

Ще кілька жертв, ще трохи зусиль і розігнавши вогнем тих, що заскочили нас від лісу — зникаємо в густому чагарнику. Одинацять чоловіка, з них кілька легко ранених...

Відпочивши і зробивши перевязки добираємось до лісничівки за кілька кільометрів.

Тут безпечно. Поївши хліба з молоком — непомітно поснули всі під ожередом соломи. Прокинувся я вже зі скрученими назад руками. Хтось стріляв. Хтось кричав.

Під ожередом лежало два убитих наших і один убитий червоноармієць. Зінкевич, Андрієнко, Рудий і Онищенко — були вже звязані. Як потім виявилося, хлопець з лісничівки, як ми поснули — привів червоних, що охороняли Капітанівську цукроварню.

Під вечір ми, звязані телефонним дротом, були вже в Ново-Миргороді, з якого вдосьвіта виступили переможцями. Коло ревкому лежало до ста трупів червоних вбитих нами в місті і в степу.

Командант полку, з яким ми мали бій — зустрів нас „привітливо“.

— Молодці хлопці! Добре билися! Як би мені такий полк — за місяць всіх бандитів виглушивби на Україні. Будем своїх ховати — сам вас над могилою постріляю.

Попід вози, на яких ми лежали, бігав з револьвером в руці наш старий знайомий — начміл, життя якому я обстоював у Розуміївському лісі. Заслинившись від злості він лаявся і бив револьвером раненого в груди Онищенка.

— У-у — бандіти! Сам всєх постреляю!

Його осадив командір.

— Слишь, начміл! брось храбріться с связаними! Небось когда у ніх в руках бил — штани в руках держал...

Побачивши мене начміл „зрадів“.

— Вот! Вот етот за старшего бил — меня разстрелять хотел... Попался — сволочь!

Було якось гірко-смішно і... соромно перед Чорнотою...

Виявилося, що відпущений нами у вечері начміл добравшись до села, взяв підводу і поспішивши до Ставчан — викликав по телефону з Єлисаветграду цей полк кінноти.

З розмов у таборі він здогадався, що збираємось напасти на Н.-Миргород. Ця кіннота і батальон піхоти на підводах були вислані на виручку Н.-Миргородові. Похоронів ми не дочекалися. Кіннота раненько виступила назад до Єлисаветграду, забравши нас з собою. За містом розстріляли над дорогою Андрієнка, Рудого і Онищенка. Хлопці впали крикнувши — Слава Україні! Мене і Зінкевича завезли до Єлисаветграду.

По двох місяцях тортур в льохах Чека і „особого отдела 1-й конной армії“, які відносяться до моєї „історії“ а не Холодного Яру, я утік завдяки щасливому випадкові зпід розстрілу і розшукав по вказівкам своїх людей ґрупу Холодноярців у лісі Чота. Були там і ті чотири, що вирвалися з рук на лісничівці, було декілька з ґрупи Чорноти. Від них я довідався, що в той час, як ми виступали з села пробиватися, між хати, в яких спала друга половина наших — віхала на підводах піхота, якої ми не зауважили. Селяни поховали хлопців і вони сиділи по горищах і клунях кілька годин, аж піхота вийшла з села по повороті кінноти.

Чорноморець до Чорноти не добіг а заховався від червоноармійців на густу грушку, де і пересидів до вечора. У вечорі пішли нашими слідами...

Я довідався, що повернувся до Холодного Яру Ханенко, який їздив за кордон. Бачився з Головним Отаманом і ґенералом Омельяновичем-Павленком. Привіз наказ стримуватися від широкого повстання до отримання інструкцій. Однак наші займали вже з поляками Київ, а Вранґель доходив до Олександрівська, а ніяких „інструкцій“ ніхто не присилає.

Невеликі ґрупи Холодноярців „бурлачать“ з своїх лісів у Бовтиш, Чоту і назад, роблючи дрібні напади на ворога. Але загоївший вже рану Соловій приніс зі штабу новинку, що Холодний Яр скоро знову заговорить.

Історія 8-ої Галицької Бриґади

(давнішої „Групи Рудки“ або „Ґрупи Гофмана“).

Написав: *Д-р Іван Карпинець.*

II.

УТВОРЕННЯ ОПЕРАЦІЙНОЇ ҐРУПИ В РУДЕЧЧИНІ ТА ЇЇ БОЇ ДО 15. V. 1919 Р.

(Докінчення II. части).

Починаючи від 9. березня, переходить українська офензива на відтинку Судова Вишня—Городок Ягайл. у затяжні бої за проломання лінії Верешиці та здобуття Городка, на що звертається всю увагу. Тут протягом кількох днів виказують Українці ініціятиву, та сильно загрожують Полякам; однак вже від 9. березня починаючи, запримічується по польській стороні деякі ознаки солідно роздуманих протиакцій, на які треба було звернути пильну увагу. Про ці потуґнення Поляків будемо ще говорити, а тепер приглянемося ходови кількоденних боїв за лінію Верешиці, що виказують максімум напруження й зусиль У. Г. А. перед першим відворотом. Ці бої мали такий перебіг:

Дня **9. березня,** по словам Губерта, наступало від досвіта 7 українських куренів і 6 батерій на Каменобрід, Гартфельд, Галичанів, Бурґталь, Черлянське Передмістє, Любінь Малий а передусім на залізничу рампу в Городку Ягайл. Ці наступи ведено з усіх сторін, а наступи на залізничу рампу в Городку викликали у Поляків велике замішання, яке зліквідував щойно курінь ротмістра Абрагама, який вислав цьогож 9. березня на поміч до Городка полк. Сікорський, командант ґрупи Бартатів—Мшана. Українські частини заняли тоді Гартфельд, де одна польська сотня втратила 30 людей „Walki...“ 211) і Речичани та захопили 6 скорострілів, 4 муніційні вози й великі запаси харчів (Укр. ситуац. звідомлення з 9. III. 1919.).

Цього 9. березня приходимо до боїв і коло Судової Вишні, хоч щоправда, значно менших.

Бої під Городком і Судовою Вишнею дня 9. III. 1919. в освітленні польського ситуаційного звідомлення виглядають так: „...Ґрупа ґен. Розвадовського: Ворог, користаючи з того, що йому вдалося перервати залізничу комунікацію між Городком Ягайл. і Судовою Вишнею, поновив наступ з ціллю переломити наші позиції під Львовом. Особливо тяжкі бійки відбувались на захід від Городка Ягайл. й Черлян. Вогонь артилерії хвилинами ставав ураґановим. На позиціях і частково в наших окопах бій був завзятий. Ніде не вдалося одначе ворогові зламати нашої міцної піхоти. Під Судовою Вишнею наші відділи відгнали богато разів українські атаки, що велися з енергією переважаючих сил...“

Українські наступи на Городок Ягайл. поновилися знову **10. березня.** Гуперт пише так: Українці зміцнювали тимчасом безнастанно свої відділи, що наступали на Городок Ягайл., а 10. III. четвертого дня тих своїх наступів, ударяли вже 11 куренями й 7 батеріями (7.000 вояків). Вдалося їм здобути при тім Галичанів і Бурґталь, звідки Поляки подалися на залізничий шлях і на двірець в Городку. Тут повстала у них паніка, а городецький курінь втік до міста й через те його пізніше за цю трусливість розвязали. Українці вдерлися на залізничу рампу а рівночасно також і від західної сторони Городка на Черлянське Передмістє. І тільки завдяки особистій ініціятиві полк. Сікорського, якому підчинено також і ґрупу Фари, а дальше завдяки хоробрости куріня Абрагама та панцирного опізду „Pionier“ удалося Полякам відібрати назад залізничу рампу. („Walki...“)

Деякі з цих тверджень Гуперта є нестислі: Українське командування не змогло підкріпити новими частинами наступаючих відділів, а й чисельність тих же відділів була значно менша; їх боєвий стан міг виносити найбільше 4.000—4.500 крісів. І Українці заняли не тільки місцевости подані Гупертом, але також Поріче Любінське і Черляни.

Черляни здобув курінь пор. Мих. Ліщинського а Черлянське Передмістє (аж до парового млина) заняв II. курінь сот. Станіміра, скріплений одною сотнею з куріня пор. Левицького. (Курінь Станіміра й курінь Ліщинського входили в склад „Ґрупи Городок“). Всі інші вичислені місцевости заняли курені Бригади У. С. С. та решта куріня пор. Левицького. Де боровся I./24. курінь чет. Ясіньчука, не знаємо. Також не знаємо, яка укр. частина вдиралася на залізничу рампу в Городку*).

На цегольні коло Городка наступав 10. березня II. курінь У. С. С. сот. Білинкевича, однак не мав успіхів, бо Поляки сильно обсадили цегольні, та боронили як кріпостей.

В цих боях під Городком брала участь і сотня чет. Дранчука з I. куріня пор. Тарнавського*). Зі сусідних ґруп проявила цього дня дуже сильну активність 7. Львівська Бригада, яка зробила наступ зі Ставчан на Любінь Великий.

Українське ситуаційне звідомлення з 10. III. 1919. згадує за ці бої так: „...В районі Городка: продовжується переслідування ворога. Ми осягнули лінію озер і Верешиці та заняли Поріче Любінське, Черляни та Черлянські передмістя. На північ від залізниці ми заняли ще зранку Галичанів і Бурґталь та посунулися на двірець Городок і вдерлись до частини міста, мусіли однак уступити перед наступаючими з Каменоброду двома ворожими панцирними поїздами. Новий наступ в ході. Зі сторони Ставчан посуваючіся наші частини вдерлися

*) На основі устних інформацій п. інж. Ліськевича і записок п. Володимира Костика.

*) З рукопису о. дра Вергуна.

до північної частини Любіня Великого, другий відділ посунувся 4 км. на захід від Ставчан...“

В той час польське звідомлення (з 11. III.) подавало тільки загально, що „...Під Львовом і Городком Ягайл. ворог продовжував провадити рішучу концентраційну атаку, яку з великими стратами відбито...“ —

11. березня бої за Городок продовжувалися дальше. Цього дня взяли участь в цих боях і Гуцули чет. Голинського, які по заняттю стації Родатичі задержалися були там до полудня 9. березня. Тоді то прийшов там на зміну І. курінь У. С. С. а Гуцули вернули до Вовчух. 10. III. дістали приказ відійти до Браткович та зголоситися у команданта II. куріня У. С. С. сот. Білинкевича по прикази. В цьому часі II. курінь У. С. С. стояв у тяжкім бою за цегольні під Городокм. Гуцули увійшли в бій за ці цегольні 11. III. Ранком цього дня розвинувся І. Гуцульський Пробоєвий Курінь до бою й разом з II. курінем У. С. С. заняв першу цегольню. Там окопався й держав здобуті позиції, бо всякі спроби заняття другої цегольні не вдалися. (П. Будз.: „Гуцули в боях під Городком“ („Укр. Скиталець“, ч. 12. з 1922., стор. 9).

Положення Поляків в Городку, як пише Гуперт, ставалося розпучливе. Українські частини щохвилини переривали польські становища і підсувалися окопами під залізничий двірець. Втрати Поляків доходили тут до 300 вбитих і ранених, а при тім около 400 дезертирів, що свідчило про велике здеморалізування польських відділів („Жалкі“... 218). Але й по українській стороні були значні втрати в людях, а це причинилося до ослаблення наступів на Городок в слідуючих днях, тимбільше, що не приходили жадні свіжі підкріплення зі запілля**). —

Добича українських частин під Городком була дуже значна. Приміром курінь сот. Станіміра, що мав спочатку тільки два скоростріли, побільшив їх число на 24. Однак найбільшу добичу мали курінi Бриґади У. С. С.**).

Ситуаційні звідомлення з 11. III. 1919. є дуже лаконічні й не подають про бої під Городком дня 11. березня нічого конкретного. —

Так представлялися операції під Городком Ягайл. в днях 7—11. березня 1919. р., в якому то часі українські частини проявили найбільше зусиль та мали максимальні успіхи. От-от здавалося, що вже по українській стороні буде цілковита побіда. Та тимчасом сталося інакше; починаючи з 11., зглядно 12. березня, стає ситуація українських частин на відтинку Судова Вишня—Городок Ягайл. щораз небезпечніша, аж вкінці прийшло до катастрофи.

Якби для зазначення кінця української офензиви, появляється 10. березня приказ Начальної Команди, в якім вона висказує похвалу за успіхи в офензиві III. Гал. Корпусови, полк. Кравсови, Бриґаді Гофмана*), Бриґаді У. С. С., відділам от. Долуда, та іншим частинам під безпосереднім командуванням полк. Кравса. („Стрілець“ ч. 14. з 28. III. 1919., стор. 2). Знову ж Команда III. Гал. Корпусу видала того ж 10. березня приказ з похвалою за останні бої для Бриґади У. С. С. (там же, ч. 15.). А на закінчення всього прибув дня 11. III. до Рудок Начальний Вожд Г. А. ґен. Омелянович Павленко й звідси удався до Угерець Незабитівських (на полудне від Городка Ягайл.), щоби, як писав Юра Шкрумеляк, кореспондент Пресової Кватири У. Г. А., „поглянути на війська в боєвій лінії та передати їм поздоровлення й подяку за діло останніх часів в імені своїм і усього українського народу“ („З дороги під Судову Вишню“, III; „Стрілець“, ч. 21. — 15. IV. 1919., стор. 3).

Тепер треба подивитися, як представлялася в цих днях, це є від 7. до 11. березня, справа **під Судовою Вишнею**. Про події на цьому відтинку в днях 7. і 8. березня вже говорилося. Знаємо, що „Ґрупа Судова Вишня“ не змогла заняти Судової Вишні вечером 7. III., бо вона щойно творилася, а її командант сот. Ліськевич саме тоді щойно тільки прибув до ґрупи. Слідуючого дня сотні III. куріня брали участь в боях з двома польськими панцирними поїздами та у наступі на стацію Родатичі. А за цей час ґрупа Бекера усадовилася сильно на догідних становищах в Судовій Вишні, а що й чисельно була вона сильніша від ґрупи сот. Ліськевича, тому він не міг нічого іншого зробити, як тільки, по думці пляну офензиви, ухваленого 6. III. в Гошанах, боронитися від Судової Вишні. Тому зараз по знищенню обох польських панцирників і по повороті сотні III. куріня з-під Родатич, приділив куріням відтинки, наказав укріпити становища, збудувати телефонічну лінію до команди ґрупи в Рудках, та старався здисциплінувати частини. Тому, що найбільше побоювався за своє праве крило, вислав найліпшого старшину зі свого куріня, пор. Савицького до яворівського куріня чет. Гриневича (що саме творив праве крило ґрупи), щоби його як слід зорґанізувати. Команду III. куріня по пор. Савицькім перебрав пор. Трач, а сотню пор. Трача дістав хор. Микитинський. Курінi ґрупи „Судова Вишня“ обняли такі відтинки: Село Бортятин (на північ від залізничого шляху) обсадив яворівський курінь, відтинок по обох сторонах залізничого шляху від Бортятина по Довгомостиска включно, держав III. курінь, відтинок від Довгомостиск по Никловичі включно держав І. курінь пор. Тарнавського, до якого повернула незабаром сотня чет. Дранчука з-під Городка, а відтинок від Никлович по Дмитровичі включно дістав курінь сот. Коробейка. Дальше на захід, з полудневого боку залізничого шляху, притикала „Ґрупа Крукеничі“, а з північного боку ріжні дрібні відділи з Яворівщини і Краковеччини. Запасних частин ґрупа не мала. У важніших місцях, а саме між курінем Коробейка і Тарнавського, та між Довгомостисками і Никловичами пороблено дротяні перешкоди. Артилерія примістилася так: Яворівська батерія окопалася в околиці на схід від Бортятина, батерія незнаного по назвищу сотника за курінем сот. Коробейка; в Никловичах від 10—13. III. приміщувався І. гарм.

---

*) З рукопису о. дра Верґуна.

**) Власні помічення автора.

*) Тоді існувала тільки „Ґрупа Гофмана“, а не Бриґада Гофмана; видно, що Начальна не знала докладно своїх частин. І. К.

полк „Дніпровської Гарматньої Бригади“, який прибув ту з Путятич, та заняла становища й батерія з двох тяжких гармат, званих 42 лінійними, під командою пор. Костичука. — Команда групи примістилася на приходстві в Довгомостисках. До групи довезено з Рудок муніцію й харчі. З браку достаточних сил мусіла група ограничитися тільки до ведення звичайних позиційних боїв*).

9. Наслідки успіхів офензиви. Польська начальна команда на відомість про проломання залізничого шляху Львів—Перемишль, хотіла ратувати ситуацію в ріжний спосіб. Вислала зараз до Перемишля двох генералів (Єнджеєвіча і Грандовського) а до Ярослава ген. Александровича а за ним три його курені, дві батерії (це були частини з чеського фронту), та інші підкріплення. 9. III. іменувала комендантом в Перемишлі ген. Івашкевича та підчинила йому ген. Ромера („Група Буг“) і всі частини, які спрямували на підмогу до Перемишля. А щоби відтягнути українські сили з-під Львова і Судової Вишні, приказала ген. Ромерови вдарити на Жовкву. Ромер зарядив 9. III. наступ двох і пів курінів з батерією на Добросин, однак чотирократна атака не повелася й наступ по 3 годинах заломився. Тому він зголосив, що акція ратування Львова не має успіхів і радив, щоби Розвадовський залишив Львів і пробився зі всім військом на Перемишль. (Hupert: „Walki“... 210, 211).

Заворушився і ген. Розвадовський. Получив групи Фари й Сікорського в дивізію під командою Сікорського, та наказав йому зреорганізувати відділи Фари, що втратили були до 100 людей та були частинно здеморалізовані. Тому Сікорський післав зараз на підмогу до Городка курінь ротмістра Абрагама. Дальше видав Розвадовський приказ полк. Мінкевичеви в Перемишлі, щоби вдарив як найскорше групою Александровича здовж залізничого шляху в напрямі на Городок, але цей приказ не зістав виконаний, бо Мінкевича заступив вже ген. Івашкевич. (Hupert, як вище).

Польська начальна команда, одержавши звіт Ромера про неуспіх акції на Жовкву, виробила приказ для Розвадовського, з дати 9. III. 1919, ч. операт. 507, щоби він перебився зі своєю групою на Перемишль, евентуально на Раву Руську, але в послідній хвилі цього приказу не вислала; сталося це найбільше заходами гр. Скарбка, який порушив все можливе, щоби до цього не допустити та обіцяв вистаратися зараз підмогу в Познанщині, яка дотепер підмоги відмовляла. До невислання цього приказу мав причинитися й сам Розвадовський, який довідавшися про можність такого приказу, зателефонував до ґенерального штабу, що скорше згине, як опустить Львів. (Hupert: „Walki“... 210). Z. Lasocki: „Wspomnienia o Al. Skarbku“, „Kurjer Lwowski“ з 1. VI. 1932.)

Так отже польська начальна команда в першій хвилі під враженням успіхів української офензиви втратила панування над ситуацією, та навіть думала про ліквідацію львівської групи. Але це довго не тревало. Коли побачила, що українське командування вибрало злий напрям удару й бої зачинають затягатися, постановила з цього скористати.

10. Приготування Поляків до протиудару. Коли перші висилки відділів і ріжних генералів до Перемишля були подиктовані скоріше думкою оборони на лінії Сяну, то в хвилі, коли побачила польська начальна команда похибку українського командування, постановила протиділати, з метою відбити не тільки те, що польські відділи втратили, але й здобути дещо більше. Тому стала надсилати до Перемишля ріжні частини, звідки тільки могла їх роздобути. Вже 10. III. прибув до Перемишля ген. Александрович з трома курінями в силі 1.168 вояків і 12 скорострілів. Відтак до цеї групи приділено курені з таких полків піхоти: 9, 13, 14, 15, 22, 23, 28 і „Відсічи Львова“; з них вправді тільки два мали по 400 вояків, а інші менше-більше по 130 людей, але й це щось значило. Крім цього приділено до неї познанську сотню піхоти (200 крісів) та познанську сотню скорострілів. Разом боєвий стан групи Александровича виносив 2.973 вояків, 37 скорострілів і 13 гармат. (Hupert: „Walki“... 213). Крім цього була заповіджена кількатисячна підмога з Познанщини. (Hupert: „Walki“... 217).

Ген. Івашкевич, якому поручено привернути получення Львова з Перемишлем, зараз взявся до діла й наказав зробити це групі Александровича. Він мав по заняттю Селиск (коло Перемишля) іти через Медику й в Судовій Вишні получитися з групою Бекера та вдарити відтак на Городок. Рівночасно мала група Ромера здобути Маґерів і разом з групою Бухгольца з Любачева натискати на полудне, щоби ослабити натиск Українців на Городок. Розпочаття акції ще перед приходом допомоги з Познанщини, мало бути викликане охотою ратування групи Бекера, окруженої в Судовій Вишні, з якою не знали спочатку, що діється. Але, як пише Гуперт, це підприняття було ризиковне й могло скінчитися подібно фатально, як і акція Бекера. Однак на щастя Поляків, Українці були заняті наступами на Городок, а на Перемишль не звертали уваги. (Hupert: „Walki“... 217).

Ген. Александрович здобув ще 10. III. перемиський фронт Могиляку, а 11. III. здобув форти Яксманичі й Селиска, яких мало боронити 600 українських вояків і 6 гармат. Слідуючого дня, це є 12. III. доїхала його група потягами з Медики до Судової Вишні, де її боєвий стан побільшився групою Бекера до 3.750 крісів. (Hupert: „Walki“... 213, 217—218). Але мимо чисельної переваги в людях, не почувався Александрович на разі на силах, щоби розпочати наступ на групу „Судова Вишня“.

Про акцію ген. Александровича згадує укр. ситуаційне звідомлення з 12. III. так: „...Перед наступом Поляків з Перемишля в силі двох куренів уступили наші слабі передні частини з Яксманич і Бикова на головні становища у Новосілок...“ В той час польське ситуац. звідомлення (з 12. III.) подавало: „...Відділи ген. Александровича вигнали

*) На основі передусім устних інформацій п. інж. Антона Ліськевича, а дальше рукопису о. дра Вергуна, записок п. Володимира Костика, та статті Юри Шкрумеляка п. з. „З дороги під Судову Вишню“ IV. („Стрілець“, ч. 23, з 25. IV. 1919., стор. 2).

більші українські сили з Яксманич, Селиск і Бикова та заняли цю місцевість".

Але мимо перших успіхів ґрупи Александровича в дни 11. березня, польська начальна команда ще не вірила в можливість більших осягів в акції Александровича, бо ще цього 11. березня видала Івашкевичеви приказ (ч. 514/оп. штабу ґенер.), котрим поручила йому укріплювати нову оборонну лінію довготи 120 км, від Хирова через Перемишль—Ярослав—Любачів до Рави Руської, й назначила рівночасно керівником цих робіт майора Домбровського й 3 інжинірів. (Hupert: „Walki".. 217).

11. Становище команди III. Гал. Корпусу супроти надходячої небезпеки. Прибуття до Судової Вишні так значної ґрупи ґен. Александровича, й то майже без ніяких більших перешкод, було для Команди Укр. Військ грізним „мементо", на яке вона повинна була зараз зареаґувати всіми засобами й силами. Розвідка ґрупи „Судова Вишня" доносила про прибування до Судової Вишні щораз то нових польських сил і командант ґрупи сот. Ліськевич передавав сі відомости дальше й просив про скору поміч — але безуспішно. Також командант I. куріня, пор. Тарнавський, представляв небезпеку, якщо не надійде поміч, але надармо. Шеф штабу ударної ґрупи пор. Шльоссер відповідав, що він, хоч і знає про цю небезпеку, то однак нічого не може вдіяти, бо Команда III. Гал. Корпусу свойого пляну змінити не хоче. А в пляні Корпусу лежало заняти за всяку ціну Городок Ягайлонський.*)

12. Димісія полк. Кравса. Небезпеку ситуації, яка стала витворюватися, бачив полк. Кравс, керуючий ударною ґрупою; він довідавшися про концентрацію польських сил в Судовій Вишні й в Перемишлі, хотів заперестати безвиглядних наступів на Городок а звернути більшість сил проти Судової Вишні, звідки грозила найбільша небезпека. Та коли на це не хотіла згодитися Команда III. Гал. Корпусу, він подався до димісії і зі становища команданта ударної ґрупи і зі становища команданта 8. Самбірської Бриґади; це сталося десь 12., або 13. березня. Димісію принято, а комадантом 8. Самб. Бриґади іменовано ґен. Ґембачева, який однак ніколи не був фронтовим старшиною. Як розвязано справу команди ударної ґрупи, не знаємо. Здається, що вона залишилася без команданта, а тільки шеф штабу пор. Шльоссер рішав про все разом з командантами всіх трох ґруп. Та цей брак досвідченої, керівничої й авторитетної руки дався відразу відчути а це причинилося також в значній мірі до катастрофи, яка вкоротці наспіла.**) Чим було подиктоване становище Команди Корпусу, що не хотіла згодитися на пропозицію ґен. Кравса, й чому так скоро приняла його димісію — це отверте питання.

13. Директиви польськ. ґенер. штабу для Івашкевича. Коли польська начальна команда спостерегла по кількох днях помилку української Начальної Команди, дала ґен. Івашкевичеві докладні вказівки, що має робити. Передусім не дала своєї згоди на операції „широкою лавою" від Сяну на схід, в ціли усунення українських частин, як це запропонував Івашкевич 13. березня, бо на це треба було багато сил. Натомісць наказала йому виконати припоручене завдання, а саме привернути получення Перемишля зі Львовом. По виконанню цього, подавала директива, повинен Івашкевич звернути увагу на те, що забезпечення залізничого шляху Львів—Перемишль так довго не буде певне, як довго Українці будуть опиратися о місцевости: Краківець, Яворів, Янів, Самбір, Рудки й Комарно. Тому заняття Поляками цих місцевостей було-б найліпшим забезпеченням комунікації Львова зі заходом, а рівночасно й скороченням фронту, який ішов би від Рави Руської через Немирів, Яворів, Янів, Львів, Любінь Великий, Рудки до Самбора. Сі операції мусіли би мати на цілі: а) заняття лінії Самбір—Рудки й очищення від укр. відділів трикутника між Городком—Перемишлем а Самбором; б) очищення простору між Городком—Перемишлем—Ярославом—Равою Руською а лінією Рава Руська—Немирів—Яворів—Янів. Обі ці операції могли б бути виконані або рівночасно, або осібно — це залежить від самого Івашкевича. А в ціли приготування згаданих операцій— має Івашкевич зарядити докладну розвідчу акцію, щоби всіми способами вияснити ситуацію Українців, при чому має рівнож послугуватися аґентами й не жалувати на це грошей. (Hupert: „Walki"... 215—216; підкреслення моє).

14. Дальші бої під Городком Ягайл. (від 12. до 17. III. включно). Коли так від Судової Вишні надтягали хмари й заносилося на бурю, але ще хвилево панувала ту тишина, то під Городком боротьба не уставала; але наступи українських частин ставали що раз то слабші й не мали виглядів на успіхи. Гуперт подає про сі бої такі відомости.

12. III. відбувся наступ укр. частин на Городок, але Поляки його відперли („Walki"... 218).

Опівночі на 13. (?) III. острілювали Українці Городок ґазовими стрільнами з гармат, а відтак рано відбувся наступ на залізничу рампу, який Поляки відперли при помочі панцирного поїзду **„Piłsudczyk"**. В сусідстві на право зробила сильний наступ 7. Львівська Бриґада на Дубанівський Фільварок і Керницю, але Поляки відбили його. „Walki"... 220).

16. III. відбувся наступ на Черлянське Передмістє й на залізничий дворець в Городку; оба наступи Поляки відбили. Наступ на двірець мав спочатку успіх, бо українські частини вдерлися тут, але Поляки відкинули їх вкоротці при помочі панцирного поїзду **„Piłsudczyk"**. Цього дня відбили Поляки також наступ в сусідстві на ліво а саме між Каменобродом а Вайсенберґом. („Walki"... 222).

Цього дня (16. III.) стягнено Гуцульський Курінь чет. Голинського зі становищ в цегольні коло Городка, на яких перебував від 11. III., та відіслано до Братковець, як корпусний запас. (П. Будз: „Гуцули в боях під Городком..." „Укр. Скиталець" ч. 12. з 1922. р., стор. 9).

17. III., внаслідок поступу акції Поляків коло Судової Вишні, українські частини заперестали наступів на Городок Ягайл. Тільки укр. артилерія

*) На основі устних інформацій п. інж. Антона Ліськевича та спомину п. мец. Антона Тарнавського.

**) На основі власних спостережень автора.

острілювала залізничий міст коло Дроздович і ушкодила міст коло Каменоброду, при чому два польські панцирні поїзди, а це: „Piłsudczyk“ і „Pionier“ наїхали на себе, внаслідок чого „Pionier“ стався неспосібний до бою. („Walki“... 223).

16. або 17. березня стягнено всі три курені Бригади У. С. С. зі становищ коло Городка. Найслабший III. курінь У. С. С. пор. Іваницького, що числив 350 крісів і сотню скорострілів вислано на захід, в напрямі на Судову Вишню проти наступаючої групи Александровича, а два найсильніші курені У. С. С. (І. пор. Івановича й II. сот. Білинкевича) кинено безцільно в цілком ріжні сторони, оден під Янів, а другий на північ за Бортятин. (Мик. Угрин-Безгрішний: „Укр. Січ. Стрільці“ — календар „Черв. Калини“ на 1924 р., стор. 50; календар „Черв. Калини“ на 1923. р. календарна часть, в згадці про дес. Думку).

Так кінчилися безуспішні для У. Г. А. бої за Городок. Ще хвилево залишилися там оба курені „Групи Городок“ і може оба коломийські (І/24 і II/24).

Українські й польські ситуаційні звідомлення подавали про ці бої під Городком в днях від 12. до 17. березня тільки короткі згадки, або й нічого за них не говорили.

Старшини I. удар. гуц. кур. чет. Голинського враз з ком. III. Гал. Кор. ген. Гембачевом і шефом ген. шт. от. Долежалем.

ж) ЗНІВЕЧЕННЯ ЗДОБУТКІВ БЕРЕЗНЕВОЇ ОФЕНЗИВИ.

1) Бої коло Судової Вишні в днях 13—16. III. вкл. Коли ген. Александрович злучився з групою в Судовій Вишні, мав значну перевагу чисельну над групою сот. Ліськевича. Та мимо цього не мав він спочатку успіхів. І так 13. III. зробив він наступ одним курінем на Бортятин, але внаслідок взаїмного острілюваннєя його сотень серед ночі, цей наступ не мав успіху а приніс йому тільки значні втрати (5 старшин і 47 вояків ранених і забитих а поміж ними й командант куріня). Також слідуючий наступ на Бортятин 14. III. не повівся. Щойно 15. III. зміг Александрович при співділанню артилерії заняти трома курінями й 1 сотнею село Бортятин зі стратою 56 людей. Рівночасно заняв він Довге і Бортятин Гору (кота 279). (Hupert: „Walki“... 220).

Зараз по заняттю Бортятина зарядив Александрович перегрупування своїх частин, щоби могти виконати приказ Івашкевича та вдарити на Довгомостиска; рівночасно сили його знову збільшилися, бо 15. III. дістав три нові курені. Два з цих куренів числили разом 473 вояків і 5 скорострілів бо по дорозі здезертирувало з них около 100 людей; кілько числив третий курінь, не знати, але певно з 300—400 людей. Разом давало це около 700—800 людей. Вправді відіслав Александрович до Перемишля три слабі курені, які разом могли числити до 400 людей — та мимо цього чисельний стан його групи збільшився. Сили його разом з групою Бекера виносили вже около 4.000 крісів.

Крім доповнень в піхотних формаціях, приділених Александровичеви, одержав ще ген. Івашкевич з Кракова летунську ескадру з 6 літаків. Та мимо цього не чувся він ще на силах відбити залізничий шлях Львів—Перемишль і тому зажадав з Варшави двох нових дивізій піхоти. (Hupert: „Walki...“ 220).

Тимчасом ген. Александрович провадив дальшу акцію для створення вихідної ситуації для майбутнього удару. 16. III. розпочав наступ на полудневий схід від Судової Вишні, та заняв по черзі: Кути, Бліх, Дуброву, коту 304 і Довгомостиска, при чому втратив 42 людей. (Hupert: „Walki“... 222).

В цей спосіб відтиснула група Александровича групу сот. Ліськевича від Судової Вишні, при чому курінь сот. Коробейка втратив звязок з групою „Судова Вишня“ та подався до „Групи Крукеничі“, яворівський курінь зістав знищений, а III. курінь розбитий; ще тільки I. курінь пор. Тарнавського представляв боеву вартість і з останками III. куріня подався на схід. Артилерія групи мусіла рівнож змінити становища й відступити дальше на схід. Знаємо, що I. гарм. полк „Дніпровської Гарм. Бригади“ подався 13. III. до Путятич, а 14. III. до Шоломинич. Куди подалися інші батерії не знаємо. Здається, що тяжка батерія пор. Костинчука заняла становища в Орховичах. В цих боях коло Судової Вишні згинуло богато Поляків перед укріпленими позиціями коло Довгомостиск і Никлович.

Українські ситуаційні звідомлення згадували за ці бої так: Звідомлення з 13. III. подавало: „...До Судової Вишні звезли Поляки скріплення й витиснули наші слабі частини зі Заріча і Селиск на Шумляни...“

З 14. III.: „...Села Дернаки й Селиска, котрі ми вчера утратили, нині ми знову заняли...“

З 16. III.: „...Між Судовою Вишнею а Мельниками задержали наші частини польський наступ, ко-

трий вели Поляки прибувшими з чеського фронту полками, при сильній допомозі артилерії...“

В який спосіб дійшло до погрому частин ґрупи „Судова Вишня“? Як вже згадано, 15. березня розбив Александрович яворівський курінь чет. Гриневича та заняв Бортятин, гору Бортятин та Довге. Про це розбиття ніхто не повідомив команди ґрупи „Судова Вишня“, і коли Поляки посунулися на схід і зайшли на зади III. куріневи, то про це не знала ані команда куріня, ані тимбільше команда ґрупи. Слідуючого дня, це є 16. III. вдарили Поляки спочатку на III. курінь і окружуючи його з правого крила, розбили його по майже цілоденній битві. Відтак натиснули на курінь пор. Тарнавського, який мусів відступити до Милятина. Курінь Коробейка, на який Поляки здається не натискали, не находячи злуки з іншими курінями ґрупи Судова Вишня, або боячися окруження, подався дещо на полудне, ближче інших частин „Ґрупи Крукеничі“. Так зліквідували Поляки ґрупу „Судова Вишня“, а це було великою небезпекою для українських частин, що наступали на Городок.

2. Заміри Н. К. Г. А. по започаткованню Поляками офензиви під Судовою Вишнею. Що задумала робити Начальна Команда Г. А. на відомість про офензиву Поляків від Судової Вишні на схід, ми нині не знаємо докладно. Можемо тільки дечого довідатися зі споминів б. Начального Вожда Г. А. Ґен. Омелянович Павленко пише про це так: „Беручи на увагу витворену ситуацію, Н. К. прийшла до висновку, що найбільше за три-чотири дні треба очікувати контрудару противника з лінії Ярослав—Перемишль у бік Городка Ягайл. Тому всі дальші зусилля Команди звертаються до витворення доброго положення для майбутньої зустрічі. Н. К. обернула свою ударну ґрупу обличчям на захід, щоби в бійці з новими польськими скріпленнями, розмір яких було тяжко передбачити, підготовити нову комбінацію, що була намічена з двох уґруповань: фронтового в районі Судова Вишня-Яворів й крилового в районі Судова Вишня-Самбір-Рудки. Ми не тратили надії одержати обіцяні поповнення“.

„Силу спротиву“, пише дальше ґен. Павленко — „Н. К. базувала на криловій ґрупі, що могла би бути підсилена перемиською ґрупою на напрямку Хирів—Мостиска. Від фронтової ґрупи очікувалося втримання її позицій. Навіть колиб у той час Городок був ще в руках Поляків, всеж простір 20 км. відокремлював наші позиції під Судовою Вишнею від ворожих відділів, що трималися в Городку Ягайл.... Тут за криловим ударом мало бути рішаюче слово. Ясно, що вся ця комбінація набулаб більшого значіння з моментом підсилення наших боєвих частин свіжим поповненням. Не треба забувати, що з малою перервою наші війська були вже в боях три тижні“... („Українсько-польська війна“, 53).

Тут мусимо зараз зазначити: Підмога, крім одного слабого куріня (новосформований IV. курінь У. С. С. пор. Струця), не надійшла жадна а „Ґрупа Крукеничі“ не проявила тоді найменшої діяльности; хто за це несе відповідальність?

3. Спроби ратування ситуації коло Судової Вишні*). Щоби ратувати ситуацію, вислала команда ударної ґрупи під Судову Вишню новосформований IV. курінь У. С. С. під командою пор. Струця; цей курінь зі зле одітими й зле узброєними стрільцями прибув здається саме тоді в Рудеччину звідкись із запілля. Цей без жадного скоростріла курінь дістав приказ, щоби разом з курінем пор. Тарнавського відбив всі ті становища, які передтим занимали всі чотири куріні ґрупи „Судова Вишня“. Рано 17. III. відбувся наступ обох куренів на Довгомостиска, який по початковім успіху заломився. Стрільці дійшли були до середини села Довгомостиск, але під криловим наступом Поляків мусіли уступити. Ґрупа Александровича держала тоді лінію: Бортятин—кота 279—міст Раків—Довгомостиска. По відбиттю наступу Александрович не посунувся дальше й ждав на підмогу Познанців, які прибули щойно над вечір. Гуперт пише, що Українці стягнули до цього наступу аж три курені з-під Львова, що, як ми бачили — не відповідає дійсности, та подає, що Українці полишили на полі битви аж 40 вбитих; Поляки втратили 89 ранених і вбитих, але мали здобути 10 скорострілів. По невдачі цього наступу команда ударної ґрупи, що видно числилася вже з небезпекою польського удару на зади українським частинам під Городком, стягнула цьогож 17. III. з-під Городка всі три курені Бриґади У. С. С., і як ми вже згадували, кинула їх в ріжні сторони. Проти свіжих польських частин зі Судової Вишні вислала тільки один курінь У. С. С. (III. курінь), який по заломанню наступу IV. куреня У. С. С. і I. кур. пор. Тарнавського, не представляв сам один якоїсь більшої сили. Хто поносить вину за таке злочинне нищення українських боєвих частин на цьому відтинку, через кидання їх до бою поодиноко й шляхом розділу їх — це рівнож відкрите питання.

4. Головний польський удар 18. III. 1919 р.; ліквідація здобутків укр. березневої офензиви. Головний удар виконав Івашкевич 18. III. приказ до нього видав ще 16. III. На основі цього приказу мала боронити залізничого шляху Перемишль—Судова Вишня включно, ґрупа Минкевича, якому підчинено ґрупу Бекера, яка мала залишитися в Судовій Вишні й Бортятині. Удар мали виконати рівночасно дві ґрупи, Александровича і познанська під командою полк. Конаржевського. Ця познанська ґрупа складалася з 3 куренів першого познанського полку й 2 куренів з 10 п. п., разом 380 людей з 4 познанськими батеріями. Ґрупа Александровича складалася з 5 куренів і одної познанської сотні піхоти, 1 сотні познанських скорострілів та з багато інших сотень, що звалися куренями й з 4 батерій; разом 2.300 піхоти, 26 скорострілів і 16 гармат. Александрович мав уґрупуватися в Бортятині й вдарити звідси своїм правим крилом здовж залізничого шляху

*) На основі: 1) Устних інформацій п. інж. Антона Ліськевича; 2) рукопису о. дра П. Веруна; 3) праці Гуперта: „Walki o Lwów“ стор. 223.

через Мілотин, Юзефівку, Тучапи на Каменобрід, при чому мав примінюватися до поступів ґрупи Конаржевського, яка мала вдарити з Довгомостиск лівим крилом здовж залізничого шляху через Милятин, Долиняни, Ебенав на Черляни під Городком. (Hupert: „Walki“ 223.)

Польський наступ 18. III. з-під Судової Вишні представляється на основі опису Гуперта так. До Судової Вишні приїхав сам Івашкевич, щоби припильнувати виконання приказів. Александрович розпочав акцію о 4 год. рано, а Конаржевський о 6 рано. В полудне вмішався до акції ще раз Івашкевич і наказав ґрупі Конаржевського осягнути ще того дня лінію Милятин—Коців—Вовчухи, а ґрупі Александровича лінію від залізничого шляху по Родатичі й Тучапи. Познанці заняли о год. 10.30 лінію Милятин—Бар—Мельники, а пополудни праве їх крило заняло Коців а ліве Вовчухи аж по залізничий шлях. Українці ставили завзятий опір в укріпленім Барі й Вовчухах, де мали втратити кількасот людей і багато скорострілів. Кілько втратили Поляки, Гуперт не говорить. Тимчасом Александрович по заняттю Дубник і Язвинської Гори, заняв в бою коту 299, Мілотин, Кутенберґ, Гартфельд, Речичани й Галичанів та мав розбити в цьому поході два січові полки (около 4.500 людей), що очевидно не є згідне з правдою, та мав здобути 8 гармат. Отже Александрович вийшов значно поза наказану Івашкевичем лінію. („Walki“ 224.)

Коли Сікорський в Городку побачив пригноблення українських частин, які там боролися, ударив курінем Абрагама здається на курінь Станіміра, та витиснув його з Черлянського Передмістя. Відтак його артилерія острілювала укр. обози, що тягнули цілий день зі заходу на Угерці Незабитівські. Цього дня (18. III.) заняв Сікорський ще Поріче Любін. й Мальованку а також Родатичі й Бурґталь, та навязав злуку з ґрупою Александровича, з якої одна сотня дійшла в ночі до Городка. В цей спосіб відзискали Поляки залізницю Львів—Перемишль. (Hupert: „Walki...“ 224 225). Українські війська відступили на лінію, яку занимали ще перед лютневою офензивою.

Українські ситуаційні звідомлення представляють цей погром так. Звідомлення з 18. III.: „...В районі Судової Вишні стягнули Поляки значні сили з чеського фронту та німецького та повели в протягу вчерашнього та сьогодняшного дня енерґічний наступ в напрямку на Городок, внаслідок чого наші частини перед сильно переважаючими польськими силами мусіли уступити на становища, які займали перед початком нашого наступу. Сильний польський наступ зі Судової Вишні ми відбили та полонили при тім 10 стрільців та захопили 1 скоростріл“. А з 19. III. подавано: „...На захід від Городка продовжають Поляки наступ. З Долинян зроблений сильний випад змусив наші війська до відступу на узгіря Годвишня. Наша лінія перебігає Поріче Ґрунтове—Угерці Незабитівські—узгіря на полудне від Судової Вишні“. На цій лінії (з деякими незначними змінами) держалися частини „Ґрупи Рудки“, згл. „Ґрупи Гофмана“ аж до 15. V. 1919 р. До цього часу обі сторони ограничувалися тільки до ведення позиційних боїв, які не впливали на хід подій на україньсько-польським фронті.

5. Наслідки погрому 18. III. 1919.*). Наслідки погрому 18. III. 1919. були дуже великі й властиво передрішили остаточний вислід українсько-польської війни. Великі були втрати територіяльні, великі втрати матеріяльні а найбільші були втрати моральні. Поляки не тільки відбили залізничу лінію Львів—Перемишль, але заняли ще багато місцевостей здовж залізничого шляху, щоби забезпечити комунікацію від несподіваного удару. Крім цього розпочали зараз операції з ціллю витиснення укр. частин з території між залізницями Львів—Перемишль на Ярослав—Любачів—Рава Руська (Краковеччина, Яворівщина, Янівщина), що їм вкоротці майже в цілости вдалося. Концентричними наступами з усіх сторін вони заняли 24. III. Яворів а 26. III. Янів і осягнули в цей спосіб лінію Рава Руська — Немирів—Яворів—Судова Вишня. Вправді до ведення офензиви дальше до наказаної лінії: Рава Руська—Добросин—Жовква-Куликів—Львів, не чувся Івашкевич на силах і тому зажадав пять нових і повних куренів і 2 батерії, яких однак скоро не дістав, але й ця добича була значна.

Крім втрат територіяльних, понесла У. Г. А. втрати в частинах в людях та у воєннім знаряддю. Деякі частини зліквідовано в бою цілковито, деякі втратили боєздатність на довгий час. Найбільше потерпіла Бриґада У. С. С., яка понесла великі криваві втрати а крім цього її частини розкинено по всіх усюдах так, що не скоро вони зійшлися. Дальше зістав знищений яворівський курінь чет. Гриневича та III. курінь (давний сот. Ліськевича), якого останки приділено до І. кур. пор. Тарнавського; сильно потерпів також Гуцульський курінь чет. Голинського та певно й інші.

А моральні втрати — були такі великі, що затяжили на цілій Армії, яка перестала вірити в успіх боротьби; вкралося недовіря до Команди, ширилася дезерція, Армія переставала бути боєздатною. Поляки мали ініціятиву в руках і час до часу наносили великі удари У. Г. А., чим підготовили, згл. улекшили собі травневу офензиву.

Про дальші події на рудецькім відтинку буде мова в III. части Історії 8-ої Галицької Бригади.

*) На основі: 1) Гуперта: „Walki“... стор. 232, 234, 236; 2) Шухевича: „Спомини“, І, 3) власних спостережень автора; 4) ріжних згадок в літературі.

Пів року під більшовиками

Написав: *Микола Алиськевич*

(Докінчення)

В полудне вийшов Бугаєць до Івана по обід, я з Лисим пішов по воду, а в криївці остав лиш чет. Томорук. Коли ми вернули з водою, застали двох ранішних ловців, які сиділи перед будою і розмовляли з Томоруком. Ми оба з Лисим сіли з заду гостей так, що мали їх в середині: перед ними у буді Томорук, а з заду ми обидва. Дали нам знову ягоди і почали говорити з нами, чіпаючися ріжних тем. Ми побачили, що вони зачинають нас провокувати, шукають зачіпки, накидуються на Галичан оплюгавлюючи їх ріжними словами як: бандити, злодії, їх всіх повистрілювати і т. д.; коли побачили, що нас їх слова не зрушують, змінили напрям бесіди і почали в прихильнім тоні дораджувати нам, щоби ми нині змінили наше місце, бо між ранішними ловцями були бандити, які хотіли нас поубивати, знаючи, що у нас є гроші і ріжні річи. Боялися, що нас є богато, бо так числили по нашій буді. Не виключене, що вони цеї ночі знову прийдуть. Оба гості прийшли тепер нас остерегти.

Ми все таки не вірили їх добрій волі і заявили, що чи сяк чи так ми все наші місця змінюємо, то і нині це зробимо. Підчас цеї розмови надійшли з Бугайцем гості з села; прибуло їх около 30 осіб, а межи ними Вітя з сестрами, обидві дочки священика і богато незнайомих нам осіб ріжного віку. Були це бувші російські урядовці, які скривалися перед більшовиками в Поповій Греблі. Жили у хатах в північній части села і лише в небезпеці ховалися в шувар ставу, який притикав до городів. Були і два Галичани переодягнені вже як червоноармійці, яким удалося утікти з якогось транспорту арештованих Галичан в околицях Бірзулі. Від них довідалися ми, що наші бригади, які перейшли до Петлюри не є на фронті, але як інтерновані сидять в Тухолі. Також довідалися про всю акцію Головінського, а дальше, що більшовики тепер у поході на Галичину і в тій ціли установили окремий Галицький Ревком. При надході наших гостей, оба ловці зараз зникли. Вернулися теж Лучка і Сидорович і оповіли, що ловці в село їх не завели, лише завели їх у ліс, шукаючи ніби ягід. Наші покинули їх і були тепер за тим, щоби конче змінити місце нашої криївки. Почалася весела гутірка з гістьми, забулося і за наше горе і за ранішну приключку. Над вечером зібрали ми наші річи і пішли разом з гостями на давне місце в лісі недалеко села, щоби наші відвідувачі знали, де мають нас шукати. Прикро було нам з ними прощатися.

Переживання цього дня підрушили нашого духа. У неспокою за нинішну ніч, не могли ми заснути. Ми приготовилися до нападу, спати полягали одягнені, поналадовували кріси і револьвери, а у віддалі 10 кроків від нашого нічлігу наставили заставу в особі чет. Сидоровича. Самі почали розмовляти, хоча і розмова якось не клеїлася. Коло 11. год. почули ми накликування Сидоровича, щоби ми затихли, бо чути ломіт ріща. Вслухуємося і дійсно чуємо шум і ломіт. Ще хвиля, чуємо шелест вже ближче нас і що раз виразніше. Нараз голос Сидоровича: „стій! хто йде?" — другий раз те саме голосніше.

Відповідь: — Будьте тихо, це свої!

— Хто свої?

— Це я, Павло!

Це був дійсно наш старий Іван з двома синами Павлом і Василем і ще два сусідські хлопці, а всі з крісами в руках.

— Що сталося?

— Не говоріть нічо — каже старий Іван — а збирайтеся і тихцем ходіть з нами.

Ми миттю зібралися і пішли слідком за проводирами. Коли вийшли уже з ліса на поле і не далеко були вже хати Івана, вияснив нам Іван ось що:

Нині вечером були мої хлопці на забаві у селі і там підслухали, як два тутешні бандити розмовляли між собою, що минулої ночі хотіли на вас напасти, поубивати і забрати ваші гроші і річи, але злякалися, що вас є около 30 і тому відійшли з тим, що в полудне вислали двох, які мали вас намовляти щоби ви змінили своє місце, а рівночасно слідити за вашою свіжою криївкою. На цю ніч збиралися таки вас згладити тимбільше, що побачили, що вас є всего 6. Заки Іван докінчив говорити, були ми вже на його подвірю. Ми повилазили на стрих клуні вдоволені, що бодай не будемо вже мокнути, а що були немало змучені, позасипляли, доки не побудила нас хазяйка, подаючи нам свіжо спечені блини і горщик горячого молока. На стриху лежали ми яких три дні уважаючи, щоби не зрадити чимбудь нашого побуту. Вдячні Іванови за його піклування, подивляли ми з другого боку цю щирість і доброту нашого брата Наддніпрянця а заразом пожертвованість.

Вкучилося нам уже було сидіти на стриху і ми вийшли третього чи четвертого дня над вечір в садок Івана та попросили нашу хазяйку, щоби подала нам туди вечерю. Подала нам кукурудзянку з молоком. Ми почали вечеряти, коли побачили, як сусідним городом підбігало скрито кукурудзою двох чи трьох червоноармійців. В одній хвилині скочили ми через пліт і побігли в напрямі ліса. Червоноармійці почали по нас стріляти з крісів. Щасливо дісталися до ліса. Якраз знявся страшний вихор і люнув дощ. Ми без плащів, без зброї як стояли, так опинилися в лісі. Дощ настав аж ранком. Всю ніч перестояли ми під деревами мокрі і голодні. Ранком по дощі усміхнулося до нас сонце. Щойно тепер повиносили нам сини Івана наші кожушки і тепле молоко; ми повилізали на дерева обсушитися, а коли прийшли до

себе, постановили таки зараз утікати через Румунію домів.

VI.

Був вже кінець червня. Ми перебули ще ніч у лісі і рано вернули до Івана, зібралися і післали по Вітю. Сусіди Івана довідалися, що ми відходимо, посходилися і почали нас відраджувати. Радили нам, щоби ми лишилися в селі, де остаточно таки люди нас скриють. Прибув Вітя з цілим товариством і теж стали нам відраджувати. Ми обстоювали при своїм.

Коли ми рішучо оперлися а навіть згодили Павла за проводиря до Дністра, селяни-сусіди відійшли до своїх домів і небавком вернули кождий з малим клунком під пахою. Позносили нам хліба, солонини, яєць, ковбас, масла ба й самогону і обдарили нас на дорогу. У відплату полишали ми їм на спомин лиш наші кріси, чим зробили їм може найбільшу прислугу. Собі ми залишили лише револьвери. Розплатилися, подякували і попращалися з нашими хазяїнами, попращалися зі щирим Вітею і йогоріднею і в полудне вибралися разом з Павлом в дорогу. Випадково заховалася була в мене спеціяльна карта подільської України, з якої вичитали ми, що половину дороги до самого залізничого шляху Бірзуля—Кодима маємо криту лісами, а друга половина від шляху по Дністер вється отвертими полями. Ми вибралися так, щоби за дня криті лісами дійти до залізничого шляху, через який перехід був найнебезпечніший. Тому уплянували ми переходити шлях вечірною темрявою, а потім нічу до границі. Наша ціль — село Бєлоч на захід від Рибниці — від Попової Греблі віддалене 40 верств. Йдучи лісами прибули ми щасливо під вечір над залізничий шлях. Тут ми перекусили і заждали, щоби добре стемнілося, а що на наше щастя ніч настала дуже темна, переховзнулися ми незамітно через шлях і пустилися тепер під охороною нічної пітьми полями виминаючи дороги на впоперек в напрямі Бєлоча.

Йшли ми вже довший час. Вже й розвиднілося. Приглядаємося околиці і зауважуємо, що праворуч нас розложилося якесь велике село, а від залізничого шляху відійшли ми не більш кільометра. Видно, що всю ніч блукали ми на однім місці. Минаємо село і входимо в пшеничні лани, ліворуч малий рідкий лісок, а з краю дві хати чи не побережничівки. Не вспіли ми відійти яких 300 кроків, коли побачили перед собою у значній віддалі велику військову валку, яка черепашеним кроком посувалася до нас. Без сумніву була це прифронтова більшовицька частина. Дальше не могли ми йти ізза білого дня, отже мусіли тут скритися до вечера. Відійшли ми з кільометр від хат і полягали в пшениці недалеко ліса.

Перед вечером перепав густий дощ. Ми вибралися в дорогу. Доволі тяжко було нам йти, бо подільський чорнозем розмяк, зробилося таке густе болото, що з трудом могли ми з нього витягати ноги. Червнева ніч коротка. Праворуч почули ми піяння когутів. Ми були страшно помучені (третю з черги ніч і ока не зажмурили!), тому звернули з дороги на твердше місце, полягали і таки в секунді поснули. Прокинулися раненько. З підходом сонця засинів перед нашими очима в далі Дністер, відділений від нас золотими пшеничними ланами. Українську область закінчує село Бєлоч, яке простяглося долиною вздовж берега. По другім боці румунські береги, високі і порослі рідким лісом.

Ми зауважили серед ланів одиноку хату, а коло неї пасіку у віддалі 1 клм. від Бєлоча. Аж наче напрошувалася зайти туди і коли безпечно, положитися в сухій, теплій хаті, проспатися і просушитися. Наче нарочно для нас вибране місце. Ми післали Павла на розвідини чи не заходять тури „товариші" і чи нема їх у селі. Відійшов Павло, зближився до хати, за хвилю говорив з хазяїном, а тепер звертається до нас і кличе нас до себе рукою. Ми раді не йдемо а біжимо і тішимося, що остаточно випічнемо; прибігаємо, хазяїн ввічливий веде нас просто у стебник. Тут вам — каже — безпечніше буде, бо сьогодня неділя і до мене в хату люблять хлопці на мід заходити, а в стебнику ніхто вас не замітить. Вистелив нам соломи, ми роздяглися і поклалися, за хвилю вніс нам дві макітри молочної каші, опісля мід і хліб. Потім ми заснули певно смачніше, чим найвибагливіші пани у найвигідніших постелях. По полудні відвідав нас знову хазяїн і при тій нагоді почали ми звідуватися у нього, чи можливим буде передістатися нам в Румунію.

— Щодо переїзду в Румунію, у нас в селі є кілька перевозчиків і ті звичайно нічю перевозять через Дністер — відповів хазяїн — але треба мати „катеринки" (царські рублі!), бо вони беруть по 200 карб. від особи.

На нашу згоду, порадив хазяїн, щоби один із нас поїхав з ним в село і там порозумівся з перевізниками. Поїхав Бугаєць, а ми ждали цікаві висліду. Бугаєць вернув з немудрими вістями: перевізник не похочує, боїться, а врештою не певний, чи ми маємо гроші на заплату.

— Це нічого, — сказав хазяїн — я маю в другім селі інших і коли вони нині у мене не будуть, завтра скочимо до них. В межичасі інтересувався наш опікун дуже нашими річами, оглядав наші револьвери, і підглянув мапи, якими дуже зацікавився і загалом часто до нас навідувався, впевняючи нас, що рішучо уможливить нам переїзд. Ми не підозрівали нічого лихого і звірювалися йому зі всім.

Другого дня рано заплатили ми Павлови за його труд, подякували за дотеперішний хліб і сіль його рідні і відпустили домів певні, що вечером будемо вже в Румунії і самі поснули. В кілька годин по відході Павла, вбіг до нас наш хазяїн і збентежений кликнув:

— Господи! не знаю что твориться! Дізналися відкись червоноармійці, що ви тут, приїхали до мене і жадають вашої видачі.

Заледви скінчив ті слова, вбігло дійсно 5 більшовиків і спрямували на нас кріси з наложеними

баґнетами, крикнули „руки вверх". Ми підняли лежачи руки в гору, і видали револьвери. Подали нам, що вони більшовицькі служащі і зажадали від нас документів. Ми показали наші відпусткові папери.

— Ви Галичани і утікаєте перед совітською владою — і зажадали від нас видачі наших грошій.

Ми вручили їм всі гроші. Однак вони не вдоволилися і стали перешукувати всі наші річи, при чім виполокали нас до останньої лопатки (більшовицькі та петлюрівські карбованці!) і забрали нам що ліпші річи і мапи. Лишилася лише моя спеціяльна карта, яку я мав під головою. По такій перевірці, вислали двох з поміж себе по ведро самогону і солонину в село, двох лишили на сторожі коло нас, а один вийшов разом з хазяїном. Коли оба післанці вернулися, зійшлися всі 6 до стебника і зачали в нашій прияві запиватися. Випивши доволі, почали голосно нас жалувати.

— Самі не знаємо як то сталося — говорили — що ми забрали вам гроші, ви бідні полонені, хочете дістатися домів, а ми так погано вас скривдили; але нічо, зате ми вечером перевеземо вас через Дністер, бо ми саме є перевізники!"

В такім напруженні просиділи ми до пополудня; коло 3-ої год. по пол. увійшла до нас якась селянка, добре зодягнена і заживна; оглянула нас, оглянула наших напасників. Час до часу відізвалася до нас, час до часу до них, але стебника не опускала. Нараз звернулася до напасників і спитала, чи не випили би ще з ведро? — Чому ні — кажуть. — Так пішліть двох по ведро. Я заплачу. І дійсно витягла гроші і післала двох в село; по їх відході вислала знову трьох по хліб і солонину. Коло нас остав лиш один, а хазяїн порався коло своєї хати. Селянка вказала нам тепер, щоби ми заговорили нашого сторожа, що й два з нас почали робити, а сама сказала нам потайки, що вона є властителькою цеї пасіки і хати, а цей пасічник лише у неї винаймав пасіку, а коли настала комуна, держить її майно без ніякої заплати. — Ви — каже — в добрі руки попали, сеж ватажок бандитів, які у всій околиці граблять і мордують тепер безкарно.

— Я почула в селі, що вони вас ограбили і тепер ждуть ночі, щоб вас поубивати і слід за вами затерти, бо бояться вас випустити живими, щоби ви не пімстилися на них, коли сюди прийде українська армія. Для замилення вам очей впевняють, що вечером перевезуть вас через Дністер. Вони не є ніякі перевізники. Не тратьте тому часу і утікайте.

Двічі нам не треба було цього говорити. Ми схопили рештки наших річей і хто куди зміг: одні вікном, а другі, втрутивши пяного бандита-сторожа на землю, дверми. Коли ми відбігли кількасот кроків від хати, почали по нас стріляти сторож і хазяїн з крісів. Нараз почав падати дощ. Ми відбігли доволі далеко, а що й віддиху вже не стало, полягали в пшеницю один далеко від другого.

Коли вже добре стемнілося, пустилися ми назад в напрямі півночі. Дощ перестав, темрява. Ми йдемо в невідоме і непевне. Одинокий для нас вихід — Румунія — виключений, бо при душі ні сотика, йти в Галичину небезпечно, бо чи скорше чи пізніше мусіли би ми наткнутися на червоноармійців. Вертати в Попову Греблю, і там небезпечно. Зрештою і жити нема за що.

Так ішли ми аж доки не розвиднілося. При першім світлі сонця оглянули околицю; довкруги лани, а перед нами більший сад, за ним малий лісок. У саді була буда; така гарна і певно внутрі суха, аж пахла нам вимоклим і вимученим. Одначе і в буді хтось певно ночував. Знову свіжа халепа. Голод таки добре нам доскулював, бо від вчера рана ми нічого в устах не мали. Йдучи попри сад, назбирали ми зелепуг, натрясених вітром у ночі і пішли в ліс. Зїли нашу збиранину і присіли під деревом. Але годі було довше всидіти, бо воздух зимний, а ми мокрі до ниточки. Перед нами на пів кільометра пречудний хутір, там би зайти. Все одно, і так бачимо виходу нам нема. Двох з нас — здається Сидорович і Бугаєць — пішли на звідини. Ми стежимо їх з запертими віддихами. Пішли, зближаються до городу. Їм назустріч вибігають два великі псі, а за ними чоловік. Хвилю побесідували, наші кличуть нас. Вдоволені йдемо. Приняв нас старий з сивою бородою хазяїн-селянин, провів нас у двір і попросив в побічну хату.

VII.

Тяжко описати наше вдоволення, коли ми з дощу і холоду дісталися в теплу хату і спожили продане нам солодке молоко та свіжий пшеничний хліб. При тім я пізнав старого діда, того самого, який передвчора йшов оглядати витолочену нами пшеницю під лісом. Тепер ми звірилися з нашою недолею, і просили нас дебудь примістити. Добре, — відповів старий, — який був старшим хутора — у нас є велика стодола з соломою, там безпечно можете сидіти. Він завів нас у стодолу, настелив соломи і заложив нас околотами. Від него довідалися ми, що в селі, яке звалося — Лабушна — крилося 18 Галичан, один з них старшина жонатий і бідує разом з жінкою і маленькою дитиною.

Наш сторож пішов у село, і незабаром заїхало до нас возиком впряженим в одного коня, двох молодих селян: один з довгою рудою бородою і довгим волоссям, а другий молодший, бритий. Зайшли до нас і бородатий представився нам, як хорунжий Василь Калинюк, родом з Бариша під Бучачем, а другий його чура, Зазуля з Кутковець під Тернополем. Розговорилися про наші переживання та про нашу недавну долю.

Вам — каже Калинюк — ще вигідніше, бо все ви нежонаті, але я, у мене молода жінка і в додатку була в маю вагітною; ми мусіли нераз в ночі зриватися та утікати.

Коли пізніше вродилася нам дитинка, тоді ще прикріше стало. Нераз мусіла жінка зриватися в ночі з немовлятком з ліжка і утікати в людські городи. В Лабушній ховається 18 Галичан; всі

вони переодягнені по тутешньому, порозходилися по селянах і працюють у них за хліб, і вам раджу переодягнутися, бо біда не спить.

Ми попросили Калинюка, щоби пристарався нам тутешніх одягів, за які ми дамо наші галицькі однострої. Калинюк обіцяв нам це зробити і відїхав у село.

Того самого дня відвідали нас і власники двора, Українці, які мешкали в селі. Вони дозволили нам мешкати у пустім тепер дворі, а сторожеві казали давати нам харч.

Слідуючого дня привіз нам Калинюк селянські одяги, в які ми зараз переодяглися і того самого дня поїхали чет. Лучка і Сидорович, як лабушанські парні до села в гостину до п-а Калинюків. Від тепер вже життя нам відрадніше плило, ми почувалися в дворі безпечними і вдоволеними, окружені довкола щирими і приязними людьми. Познайомилися з іншими Галичанами і час нам скоро і приємно сходив. Скоро лучилася і нагода віддячитись бодай в части нашим господарям, власникам хутора. Ціла родина власників: обоє дідичі, їх старенькі родичі і сестра дідички ходили кожного дня в поле робити. Саме тоді вони підгортали лан кукурудзи. Ми попросили, щоби вистаралися нам сапок, і почали помагати їм у праці, щоби в цей спосіб бодай частинно відробити наш харч. Власники були вдоволені, бо зискали свіжих 12 рук до праці, а ми вдоволені, бо мали заняття і все таки не були тягарем нашим добродіям.

При сапанні кукурудзи сходили нам скоро дні. Ми зауважили, що щодня від скорого ранку до пізного вечера підгортає недалеко від нас на селянськім полі кукурудзу один мужчина. Згодом ми пізнали його. Це був наш стрілець, родом із товмацького повіту, який скривався в сусіднім селі Плоти і наявся у тамошного Молдавана на роботу. Покінчили кукурудзу, а що настали жнива, ми даром не сиділи, а помагали в жнивних роботах нашим господарям. Треба сказати, що дідичі були свідомими Українцями, а політично — завзятими гетьманцями.

Свобідні хвилі вихісновували ми на відвідини Калинюків, де були часті сходини всеї галицької оселі.

Деякі із стрільців вже й не думали вертатися домів, бо подружилися у Лабушній і стали своїми хазяїнами.

До більшовицької влади ставилися селяни дуже ворожо. Кожне село рядилося самовільно і всюди був лад і супокій. Начальником громади Лабушна був заможний селянин, а секретарем місцевий діякон, свідомий Українець. Лабушна була національно дуже свідомою українською громадою, а це завдяки — здається, поміщикови і діяконови. Із українських влад записалися у них гарними споминами Галичани; перебувала там здається 2-а гал. бригада, яку селяни залюбки згадували; село мало свою гарну школу і велику кооперативу; само заможне, як усі українські села, почавши від Жмеринки на полудневий схід. Всюди розлогі пшеничні лани, тому й хліб виключно пшеничний, земля дуже плодовита, а характеристичне те, що селяни землі ніколи не підкидають, а орють стерні весною і зараз обсівають яриною. Поза пшеницею управляють тут великими ланами кукурудзу, тютюн і мельони. Хати їх гарні, просторі, чисті, хоча домашною обстановкою нічим не ріжняться від нашої галицької, лише світлиця гарно прибрана, тут подибується всюди малі креденси, великі стінні зеркала і гарні вишивані завіски на вікнах. Мова чисто українська. Звичаї подібні до наших, пісні ті самі, лиш співані хором і сильним голосовим матеріялом. А співають молоді все і всюди. Повага громадських властий велика, всі мешканці села їм безуслівно підчиняються, ухвали громадського „сходу" святі і незрушимі. Тому то таких сходів і більшовики боялися, бо звичайно кінчилися тим, що селяни проганяли зброєю, сокирами і вилами „комуну" з села, коли та явилася у них по реквізицію. Про видачі „ізмѣнників" громадами і бесіди не було, тому то майже кожне село було повне російських бувших урядовців, які завдяки довірю у селян, ратували своє життя утечею в село.

Наш гурток що раз більше ріс, поодинокі Галичани почали тепер мов гриби по дощі показуватися із своїх дотеперішних криївок, бо не було села, де не скривалибися перед московськими наїзниками решткі Гал. Армії. Небавком зголосився до нас хор. Дмитрів, який дізнався про наш побут і прийшов навязати з нами звязок. Як хорий на тиф, залишився він був у пароха Крутів, інтеліґентного і свідомого Українця, отця Константина, передше пароха Летичева під Винницею. Хор. Дмитрів запросив нас до себе. Ми дійсно раз пішли в Крути з хор. Калинюком. Рідня о. Константина дуже гостинно нас приняла. Тут стрінулися ми з хор. Сандецьким, який ховався у сусіднім селі Плоти у тамошної учительки. В Крутах був ще ст. булав. Палашевський і кількох наших стрільців, яким не зле поводилося. Палашевський отворив був там робітню улиїв і при тім ділі зложив собі чималу готівку.

Від тепер стали ми частими гостями о. Константина, сходилися у нього головно неділями майже усі і зачали заживати свобідним і веселим життям.

О. Константин обіцяв нам допомогти видістати у тодішних властий у селі документи як австрійських военних полонених, з якими могли ми безпечніше пускатися в дорогу домів.

І ми дійсно рішилися вже вертати домів, тимбільше коли дізналися, що червона армія заняла область Галичини вже поза Тернопіль. Попросили о. Константина видобути документи. Одначе о. Константинови не удалося документів видістати, тому ми звернулися до діякона в Лабушній і цей — як громадський секретар — дійсно небавком видав нам документи военних бранців. Ми зачали збиратися домів.

VIII.

Перший вибрався в дорогу чет. Сидорович; стр. Бугаєць лишився у Лабушній, а чет. Лучка у Кодимі, де і живуть мабуть по нині, хор. Дмитрова лишили ми у о. Константина, хор. Сандецького у Плотах, а я, хор. Калинюк зріднею, чет. Томорук і стрільці: Лисий і Зазуля вибрали-

ся домів спільно, зложивши наші останні речі на віз хор. Калинюка, бо цей свого коня таки не відрікся. Для безпеки постановили ми виминати місточка й головні шляхи, а йшли бічними полевими дорогами після моєї спеціяльної карти. Крізь села йшли ми одинцем, щойно у поли сходилися разом. Зпочатку дуже обережно, наче злочинці прокрадалися ми крізь села головно крізь осідки волостей і то лише з конечности, коли виминути їх було годі. Йшли від скорого ранку по пізний вечір і незамітно заходили на нічліги виключно до священників, які радо нас приймали і все гостили. Дорога наша вела Ямпільським повітом крізь Яланець, де ми і ночували у родичів п. Карабіневича, тепер директора вандрівного театру. Ми робили по 60 км. денно так, що небавком опинилися ми в околицях Бару—Ялтушкова, звісного масового кладовища Галицької Армії з часів тифу осінню 1919 р.

За день-два зближилися ми вже до Кутковець, останнього села перед Гусятином, не маючи досіль найменшої приключки, бо й навіть про документи по дорозі ніхто не питав. Одинокою нашою журбою тепер було незамітно перейти Збруч, бо ми побоювалися, що на мості в Гусятині буде більшовицька сторожа. Тимчасом на щастя на мості нікого ми не застали так, що рівно у осьмім дні від нашого відходу з Лабушної перейшли ми в неділю над вечером міст на Збручі в Гусятині. Тут стр. Лисий не видержав і поцілував галицьку землю. Наш настрій був пригноблений, бо вертали ми не як побідники, а гірш невільників у свою рідню землю, на якій розсівся тепер непрошений московський гість — більшовик.

Саме рік тому назад, переходив я той самий міст, маючи з собою частину 750 людей. Із моїх 750 стрільців більш як половина не вернулася, а найшла своє вічне місце на просторах України від Бару по Балту, решта розсипалася по всім усюдам, а я вертаю нині наче жебрак, в полотняних крашених сподніх, обдертій ґімнастьорці і старім російськім кашкеті і мушу по злодійськи продиратися лісами і стежками.

З такими думками увійшли ми вечером у село Нижбірок, місце осідку стр. Лисого; заледви вступили у вулицю, приступив до нас нижбірський більшовицький тоді міліціонер і здержав нас для провірки документів. Пізнав Лисого і всіх нас перепустив. Чималу несподівану радість справив Лисий своїм прибуттям до дому. Жінка, діти і родичі уважали його давно небіщиком.

Рано ми почали збиратися в наші дороги. На відхіднім горячо розпрощалися. Томорук пішов в напрямі Чорткова, щоби передістатися в його рідну Буковину, п-во Калинюки віділхали в напрямі Бучача, а я з Зазулею через Хоростків —Грималів—Скалат до Тернополя. Всюди по селах леґітимували нас доморослі більшовики.

Пізно в ночі ми зближилися до Тернополя.

В Тернополі розлучилися ми з Зазулею, він пішов в Кутківці, а я на ул. Станислава, де лишив свою рідню. Зблизився я перед хату і почув в собі якийсь ляк: застану, чи ні, своїх рідних? В напруженні підходжу до вікна і стукаю до нього, по хвилі чую голос мами. Відзиваюся і входжу в середину. На вид обдертого нещасного волоцюги старенька мама розплакалася. — Я був нарешті в дома.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ"

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

V. річник / Число 12. / Грудень 1933.

*

ЗМІСТ:

Редагують: *Лев Лепкий і В. Софронів-Левицький*
Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*
З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка